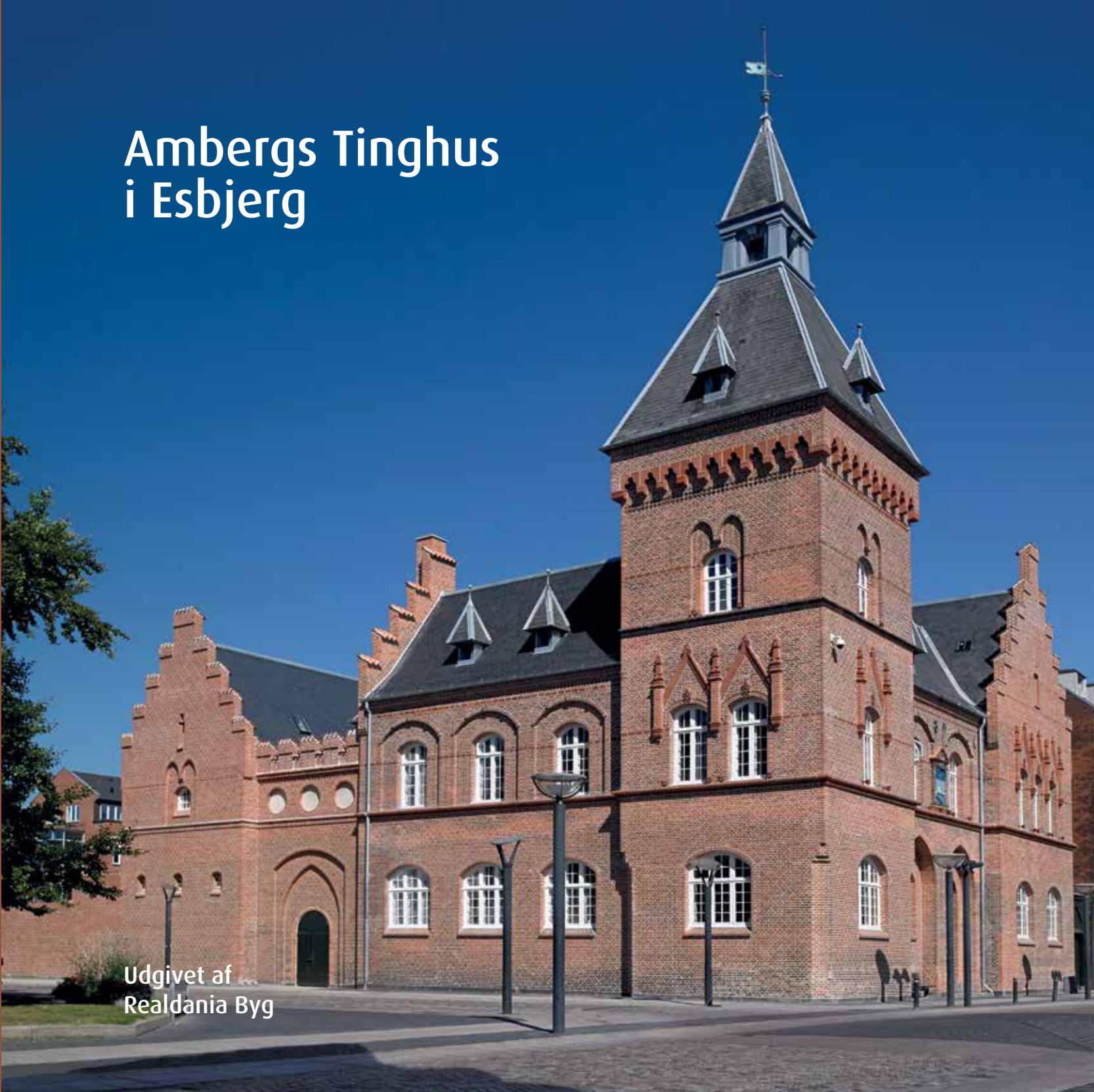

Ambergs Tinghus i Esbjerg

Udgivet af
Realdania Byg

Indhold

FORORD	5
FORTID, NUTID OG FREMTID ER BUNDET SAMMEN Af arkitekt Mads Bjørn Hansen og restaureringsarkitekt Christian Tilma	7
EN BY, SOM IKKE SKULLE HAVE VÆRET DER Af cand.mag. og arkivchef Jørgen Dieckmann Rasmussen	23
ARKITEKTEN Af cand.mag. og arkivchef Jørgen Dieckmann Rasmussen	33
BORGEN I ESBJERG Af skribent DJ og arkitekt maa Dorthe Bendtsen	41
RÅD-, TING-, OG ARRESTHUSE I REALDANIA BYGS PORTEFØLJE	44
HUS, BY OG BORGERE Af cand.mag. og arkivchef Jørgen Dieckmann Rasmussen	51
SUMMARY	70
LITTERATUR OG KILDER	72

Ambergs Tinghus
i Esbjerg

Ambergs Tinghus i Esbjerg
© Realdania Byg A/S 2013

ISBN 978-87-92230-54-6

Tekst og redaktion:

Realdania Byg, arkitekt Mads Bjørn Hansen, arkitekt Christian Tilma,
cand.mag. Jørgen Dieckmann Rasmussen og arkitekt, skribent DJ Dorthe Bendtsen.
English summary translated by LanguageWire

Layout: Realdania Byg og OAB-Tryk a/s

Fotos og illustrationer

Fotograf Helene Høyer Mikkelsen: side 3 nederst og næst øverst, 4, 6, 9, 12, 13, 14,
15, 18, 19, 20, 21, 22, 37, 38, 39, 40, 42, 44 nederst, 45, øverst, 45 nederst, 46, 47, 48,
49, 50, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68.

Fotograf Jens Lindhe: side 45 midt.

Fotograf Lars Gundersen: side 44 midt.

Esbjerg Byhistoriske Arkiv: side 26, 28, 30, 53, 54, 58.

Esbjerg Byhistoriske Arkiv/Brian Kristensen: side 3 næst nederst, 10, 11.

Esbjerg Byhistoriske Arkiv/Torben Meyer: side 27, 34, 35 tv.

Esbjerg Byhistoriske Arkiv/Jørgen Dieckmann Rasmussen: side 36.

Esbjerg Byhistoriske Arkiv/Bent Søndergaard: side 35 th.

Det. Kgl. Bibliotek: side 32.

Kunstabiblioteket, Kunstakademiets bibliotek: side 8, 31.

Generalstabens Topografiske Afdeling: side 25.

Praxis Arkitekter: side 3 øverst, 16, 43, 56.

Realdania Byg: Øvrige fotos.

Omslagsfoto: Fotograf Helene Høyer Mikkelsen

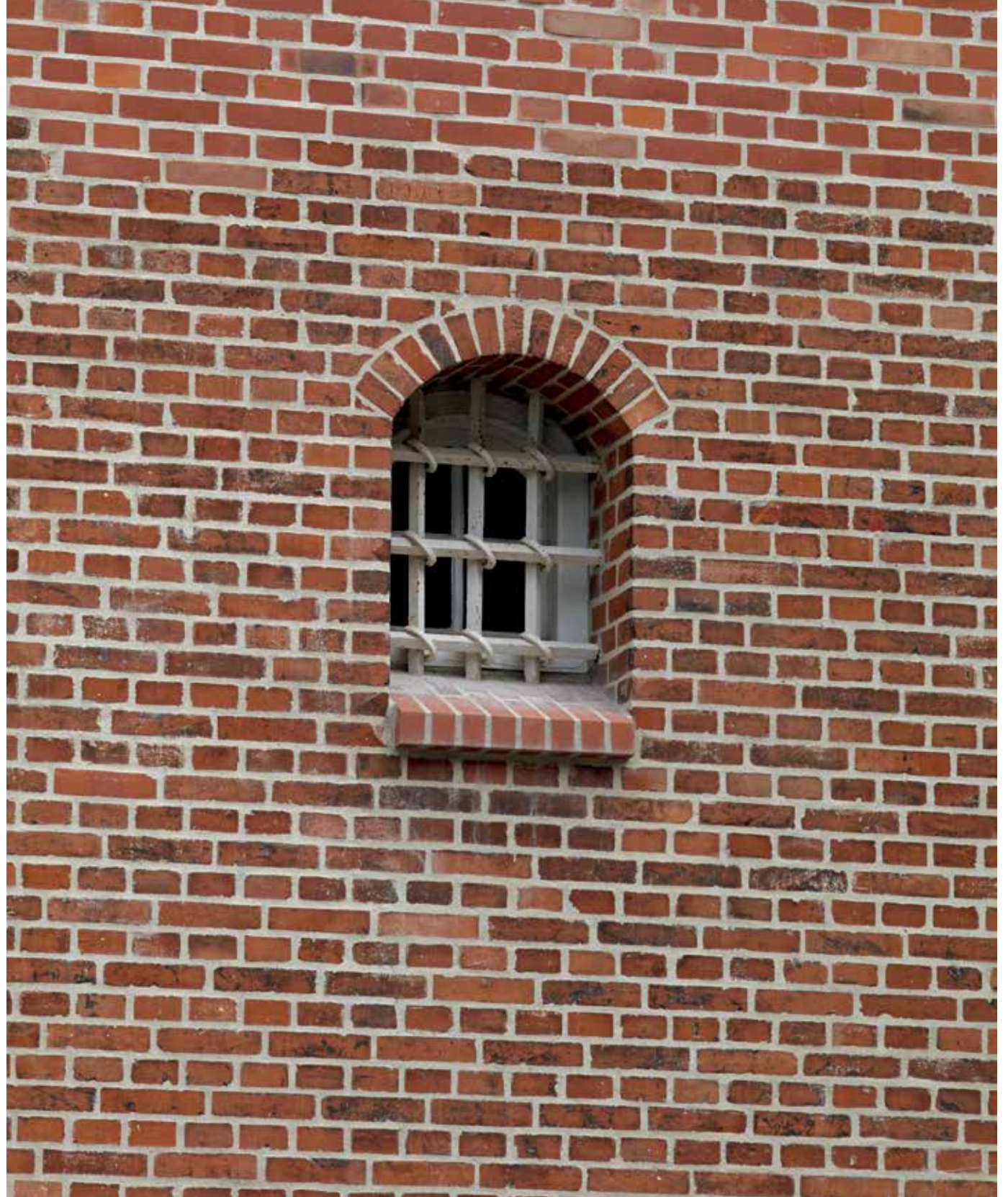
Bogen er sat med Dax og Caslon og trykt af OAB-Tryk a/s, Odense

Realdania Byg er et helejet Realdaniaselskab

Ambergs Tinghus i Esbjerg

Udgivet af Realdania Byg

Forord

På Esbjergs centrale torv ligger Ambergs ting- og arresthus fra 1892. Det står i dag som et kraftfuldt udtryk for den fremstormende by, der i tiden fra havnen blev anlagt i 1868 voksede eksplosivt. Husets sten, mørtel og spær er håndgribelige resultater af esbjergensernes pionerånd og handlekraft, der også sikrede Esbjerg en plads som selvstændig retskreds, købstad og kommune – huset er ubestrideligt byens hus. To gårde og tre huse med i alt 23 indbyggere. Det var Esbjerg i 1868, da Rigsdagen besluttede at anlægge en havn ved den jyske vestkyst. Nederlaget i Dybbøl og tabet af Sønderjylland kastede endnu mørke skygger over landet. Havnebyerne Altona, Tønning og Husum var tabt og lå nu i Preussen, og man manglende en havn på den danske vestkyst. Løsningen hed Esbjerg Dokhavn. Med havnen kom byen.

Da ting- og arresthuset stod færdigt i 1892 var det ikke blot et markant hus i byen – det har sprængt skalaen i Esbjerg, der endnu havde en meget beskeden størrelse. Fra 1890 til 1900 steg indbyggertallet fra 4.000 til 13.000. Det uforholdsmæssigt store byggeri var en hensigts-erklæring fra opkomlingen Esbjerg, som udfordrede de etablerede administrationsbyer Ribe og Varde. Samtidigt med at huset repræsenterer begyndelsen på Esbjergs by- og industrieventyr i 1900-tallet, repræsenterer det også afslutnin-

gen på de mange råd-, ting- og arresthusbyg-gerier, som skød op over hele landet i anden halvdel af 1800-tallet.

Da Realdania Byg overtog ejendommen i 2010, havde arrestdelen af tinghuset stået ubenyttet siden 1947. I tiden 2010-13 udførte Realdania Byg en gennemgribende restaurering og transformation af både for- og baghus, som skal sikre, at ejendommen igen i fremtiden kan blive byens hus til glæde for borgere, turister og kommune. Det tidligere lukkede gårdrum er åbnet, og indvendigt er den gamle arrest forvandet til kontorer og møderum. I forhuset er alle overflader blevet behandlet i tråd med den historiske farvepalet fra husets opførelse. Oprindelige rumforløb er i videst mulig udstrækning genskabt. Udvendigt er facaderne fuget om og de mange fine detaljer i murværket restauret og et nyt skifertag lagt på. Realdania Byg vil med denne udgivelse gerne give et indblik i arbejdet med at bevare og udvikle huset samt fortælle historien om livet i huset og kampen for at få et ting- og arresthus. Fortællingen om huset er også fortællingen om en særlig vilje og evne til at få tingene gjort – en ånd, der stadig findes i Esbjerg i dag.

Realdania Byg,
august 2013

Fortid, nutid og fremtid er bundet sammen

Af arkitekt og indehaver af Praksis Arkitekter Mads Bjørn Hansen og restaureringsarkitekt Christian Tilma

Når folk på gaden i Esbjerg eller arkitektkolleger har spurgt os, hvad der er sket med det gamle ting- og arresthus i Esbjerg, ville det nemme svar have været: "Vi har restaureret". Det har vi også. Men vi har gjort mere end det. Vi har åbnet bygningen. Vi har åbnet for selve huset ved at skabe rumlige forløb og åbninger. Vi har åbnet for den historie, som huset rummer, og vi har åbnet for husets anvendelighed. Det gamle ting- og arresthus i Esbjerg er i sin grundlæggende struktur det samme hus, som blev bygget for mere end 100 år siden: Vi har blot åbnet for en treenighed af muligheder. Vi har forbundet fortid, nutid og fremtid. Og vi har givet byen noget tilbage.

Når vi som arkitekter anskuer et restaureringsprojekt som Esbjergs gamle ting- og arresthus, er det ikke kun et spørgsmål om, hvad og hvordan vi skal restaurere og bevare. Det er i lige så høj grad et spørgsmål om, hvad kan vi give byen? Hvad kan vores greb om bygningen tilføre byen af merværdi? Ikke kun for de daglige brugere af bygningen, men for befolkningen, for byens besøgende og for de forbipasserende, der ikke har ærinder i huset, men blot spadserer forbi den markante hjørnebygning på byens torv.

For os er det ikke tilstrækkeligt at restaurere. Det kan vi gøre efter alle kunstens regler, og vi kan derefter overdrage en bygning, der er gen-

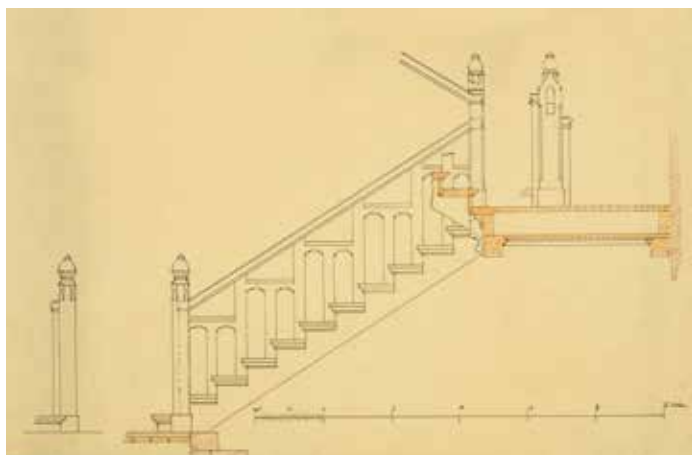
oplivet og genskabt. Men vi vil også gerne give noget tilbage – også i Esbjergs gamle tinghus, som vi besøgte første gang en råkold novembertag. Og da vi stod i den iskolde og forsømte arrest, der bar tydeligt præg af at have stået tom i mere end 50 år, ville de færreste nok have fortænkt os i med det samme at tænke praktisk og operationelt. Der skal rømmes, der skal ryddes, der skal repareres, og der skal renoveres!

Men det er ikke vores opgave at aflive. Det er vores opgave at oplive: at transformere en bygning og gøre den til et stærkt aktiv for byen, og derfor lagde vi også i Esbjerg stor vægt på at tænke i "tilbagebetaling", inden vi gav los for alle de detaljerede og tekniske overvejelser.

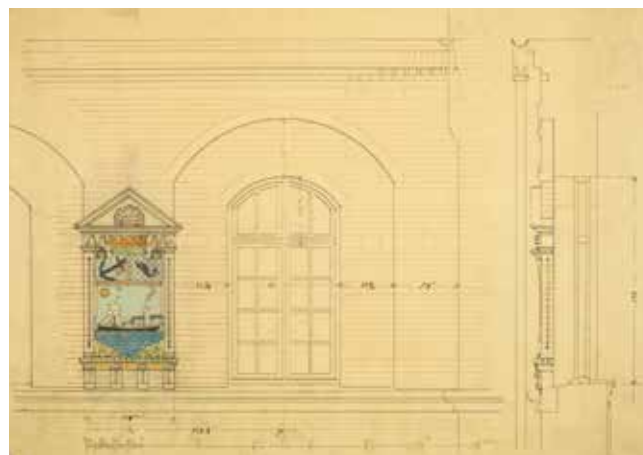
Det fine forhus og det beskedne baghus

Esbjerg ting- og arresthus var det femte i rækken af råd-, ting- og arresthuse, som Realdania Byg købte, og som sådan var den historicistiske bygning en klassisk restaureringsopgave og en velkendt balancegang mellem på den ene side at sikre de arkitektoniske og kulturhistoriske værdier for eftertiden, og på den anden side løfte bygningen ind i en ny fremtid. Og i tråd med de øvrige af Realdania Bygs restaureringer af råd-, ting- og arresthuse har også Esbjerg væ-

*Modsatte side:
En blanding i muren er blevet til en portåbning til gårdrummet mellem tinghus og arrest.*

Tegninger fra det begrænsede tegningsmateriale, der er fundet. Til venstre ses detalje fra hovedhusets trappe. Til højre et udsnit af tinghuset facade.

ret kendetegnet ved balancegangen mellem det fine forhus og det beskedne baghus.

I nogle af de etatshuse, som i dag befinder sig i Realdania Bygs portefølje, har datidens arkitekt sat sin tydelige signatur og efterladt sig en række klare aftryk, der kunne give et fingerpeg om de arkitektoniske overvejelser, som var blevet gjort for mere end 100 år siden. I andre ejendomme har selve huset eller de lokale museer og arkiver gemt på genstande fra en svunden tid i form af interiør, møbler, malerier, lamper eller andet, der kunne kaste lys over fortidens arkitektoniske overvejelser. Og i atter andre huse har et velbevaret tegningsmateriale givet uvurderlig inspiration til det nye arkitektoniske hovedgreb.

I Esbjerg var sporene, kilderne og effekterne beskedne, og heller ikke i arkivalierne om husets for den brede offentlighed ukendte arkitekt, H.C. Amberg, var der megen hjælp at hente. Men i stedet for at betragte dette udgangspunkt som en begrænsning, valgte vi at betragte det som åbning for en friere fortolkning: I stedet for at søge hjælp i fortiden lod vi fremtiden og bygningernes anvendelighed diktere den arkitektoniske retning.

Et førende hus i byen

Esbjerg ting- og arresthus, der er opført i 1892, består af to bygninger, der begge er fredede. Da huset stod færdigt i 1892, var det ikke blot et markant hus i byen – det har sprængt skalaen. Indbyggertallet i Esbjerg var i 1890 bare 4.000. Ti år senere i 1900 var indbyggertallet mere end tredoblet til omtrent 13.000 indbyggere. Det store ting- og arrestbyggeri med det iøjnefaldende tårn udtrykte allerede i 1892 i sten og tegl esbjergensernes stålsatte tro og ambitioner på byens vegne.

Den markante ejendom afgrænser det nordvestlige hjørne af byens centrale plads, Torvet. Det fine forhus, tinghuset, har front mod Torvet, og det mere beskedne baghus, arresten, har front til Danmarksgade. Til trods for, at bygningen er en hjørnebygning, og at Torvet i Esbjerg i dag har en randbebyggelse med flere iøjnefaldende bygninger, giver rådhusets arkitektur alligevel klart indtryk af et førende hus. Med sit knap 30 meter høje tårn, de små spir med finurlige kupler, gesimser, kamtakker og nicher skiller huset sig ud fra de andre, og selve tyngden i arkitekturen, i materialevalget og i

*Modsatte side:
Tårnet på hjørnet af tinghuset er med sine godt 30 meters højde en tydelig markør i bybilledet.*

De gamle fængselsceller var bevaret, og det samme var de massive døre med solide låse og stålplader på bagsiden og de fastboltede dørkarme.

overflader giver en klar fornemmelse af husets historiske betydning.

Som en af Danmarks yngre købstæder er der heller ikke mange andre bygninger i Esbjerg, der kæmper om opmærksomheden. I modsætning til mange af de øvrige, langt ældre jyske købstæder og havnebyer har Esbjerg med sine kun 145 år på bagen ikke en egentlig historisk bykerne, og derfor er der også kun få bygninger, som indtager en helt central plads i esbjergernes selvopfattelse og i fortællingen om den vestjyske havneby. Foruden ting- og arresthuset er det Esbjerg Posthus, der er opført i 1907-08 af arkitekt Ulrik Plesner, og banegården, der er opført i 1902-04 af arkitekt Heinrich Wenck.

En dybdeborende operation

Hvor restaureringen af det fine forhus, tinghuset, har været en slags "restaurerings-akupunktur" med små nænsomme nålestik ind i de bygningsdele, som havde brug for at få tilført nyt liv og ny energi, har restaureringen af arresten – det beskedne baghus – været en ganske anderledes dybdeborende operation.

Her fremtrådte alt nedbrudt og forsømt. Med undtagelse af en gruppe kunstnere, som

på et tidspunkt havde fået lov at bruge de tomme lokaler, havde bygningen stået uberørt, siden den blev forladt i midten af 1900-tallet, da den nye arrest i Esbjerg blev taget i brug, og der derfor ikke længere var brug for arrestens celler.

Men i sliddet og forfaldet lå også gemt en række bygningsmæssige og historiske kvaliteter. Bygningen var forblevet en tidslomme med de oprindelige fængselsceller, gangforløb, vagt- og opholdsrum og med en helt klar og enkel struktur. Set med restaureringsarkitektens briller var dette det bedst tænkelige udgangspunkt: Med den rette anvendelse var der nemlig rig mulighed for at formidle arrestbygningens historie.

De gamle fængselsceller var bevaret, og det samme var de massive døre med solide låse og stålplader på bagsiden og de fastboltede dørkarme. Også de rå mure var bibeholdt sammen med det tidstypiske terrazzogulv og bræddegulvene i stueetagen og på første sal. Nu er gulvet og de tilhørende terrazzopaneler repareret, slebet og poleret. De steder, hvor terrazzoen var beskadiget efter mange års brug eller efter flytning af vægge og døre, har håndværkerne med stort held erstattet med ny terrazzo i farver, der ligger ganske tæt på de oprindelige; nogle steder i rødbrune nuancer og andre steder i grålige.

Der er ingen åbenlys forklaring på, hvorfor der i sin tid er blevet skiftet mellem de to terrazzo-farver – og farveskiftet sker da også nogle steder lidt abrupt. Men forklaringen er måske ganske banal og enkel: Det var den farve sten, som lige var til rådighed på det tidspunkt, hvor de enkelte lokaler og gangarealer stod færdige. I kælderens er også det oprindelige betongulv bibeholdt, udbedret for skader og påført et ekstra pudslag.

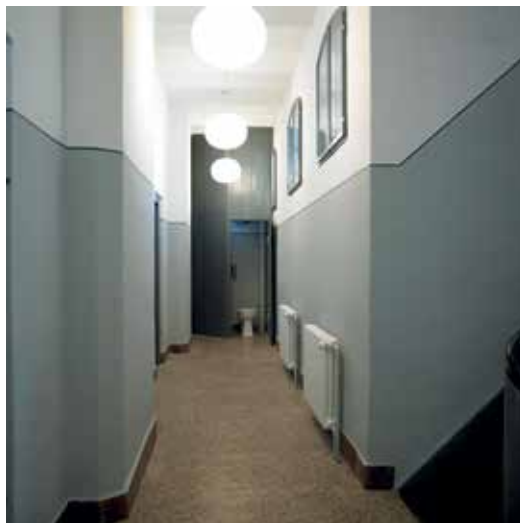
Også de såkaldte romerdæk, dvs. lofter af jerndragere og murstenshælv, havde overlevet. I dag er lofterne istandsat, malet med silikatmaling og i de primære rum suppleret med akustikpuds for at lægge en dæmper på den lidt hårde akustik i

de rå rum. Væggene er malet i to farver, adskilt af en tynd, malet streg i hovedhøjde. Undervæggene står i en blågrå nuance, mens overvæggene er hvidmalede; alt med silikatmaling. Som belysning er valgt frithængende pender, der bedst muligt lader lofter og vægge stå rå og ubesmykket.

I hver sin ende af gangen på arrestens første sal er to meget små toiletter, gemt bag en tynd bræddevæg, ligeledes bibeholdt for at bevare det rå og prunkløse udtryk og dermed bevare et vidnesbyrd om arrestens historie. Også vinduerne, som naturligvis er forsynet med tremmer, er bevaret. De er blot sat i stand og malet i en mørkegrå farve som oprindeligt.

Arresten havde stået ubenyttet siden 1947 og var slidt og forfalden forud for restaureringen. Til venstre cellegangen. Til højre ses det indre af en celle.

Råheden er bevaret

Denne råhed i materialer og overflader – rå vægge, terrazzogulve, hvælvede lofter, tremmevinduer og massive døre – udgør de primære bygningsmæssige og historiske værdier, og denne råhed er derfor i stor udstrækning søgt bevaret. De nye indgreb, som uundgåeligt har måttet foretages for at få arrestbygningen til at fungere i en nutidig og brugbar sammenhæng, er indpasset i den historiske bygning på en arkitektonisk forsvarlig måde uden at virke arkitektonisk tilbageskuende.

En nutidig og brugbar sammenhæng betyder blandt andet, at den oprindelige trappe fra indgangen mod nord til kælder og stueetage er fjernet, og i den frigjorte plads er der i stedet etableret et ekstra arbejdsrum i stueetagen. I det tidligere trapperum er der blevet plads til en elevator fra kælder til tagetage og plads til at etablere en gennemgående teknikkakt.

For at skabe mere plads til møderum er enkelte af de oprindelige skillevægge mellem enkeltcellerne fjernet, så en større rumlighed er

opnået – uden at fortællingen om de oprindelige fængselsceller er udvisket. Markeringer af de oprindelige rum og de bibeholdte cellevinduer og celledøre på deres oprindelige placering vidner stadig om bygningens fortid.

Også tagetagen, som ved overtagelsen stod uudnyttet, men tør og godt ventileret, er blevet istandsat og indrettet til arbejdspladser og møderum – med fritlagte hanebånd, nye tagvinduer, silikatmalede gipsvægge, skillevægge i glas og bræddegulve i sammenhæng med de eksisterende gulve i stueetagen og på første sal.

Som en del af restaureringen er alle afløbs-, vvs- og elinstallationer udskiftet, ligesom bygningen er blevet forsynet med et nyt ventilationsanlæg. For at skåne den fredede bygning mest muligt og for at undgå nedhængte lofter til opbevaring af ventilation, er de primære rør og føringsveje så vidt muligt placeret i de eksisterende kanalsystemer og samlet i teknikkummet i kælderen. Også arresthusets kloakering og de udvendige kloakanlæg i det indre gårdrum og i gårdrummet bag arresthuset, er udskiftet.

I hver ende af gangen på arrestens første sal er to meget små toiletter gemt bag tynde bræddevægge, bevaret som et vidnesbyrd om arrestens historie. Terrazzogulve og paneler er repareret, slebet og poleret.

*Modsatte side:
Der er tilføjet to vinduespartier i arrestens facade mod gården, som giver lys til arbejdspladserne i stueetagen.*

Ny adgang til den gamle arrest

De største og mest bemærkelsesværdige arkitektoniske og funktionelle indgreb i den gamle arrestbygning er dog sket udvendigt, hvor adgangen er ændret. Tidligere var der indgang til arresthuset fra Danmarksgade, men nu er der skabt en passage fra Torvegade og ind til bygningens indre gårdrum, hvor hovedindgangen til arrestbygningen i dag befinder sig.

Passagen er skabt ved at bryde gennem den forbindelsesbygning, der forbinder tinghuset og arresthuset. Det oprindelige murværk på denne bygning var forsynet med en stor dekorationsblænding, og det er i denne blænding, at åbningen er skabt og forsynet med en ny port. Fordi murværket nærmest var arkitektonisk forberedt til denne gennembrydning, virker den nye portåbning i dag naturlig og velplaceret. Indvendigt er der stadig forbindelse mellem de to bygninger – tinghuset og arresthuset – via en bevaret forbindelsesgang på første sal.

Med den nye passage kan byens borgere og brugerne af arresthuset nu komme direkte fra Torvegade og ind til arresthusets nye indgang, og samtidig er det indre gårdrum blevet et aktiv for byen. For de forbipasserende, som blot spadserer forbi bygningen, er der skabt et åbent og indbydende kig ind til det lille, intime gård-

rum, og dermed har bygningen fået et langt mere åbent og imødekomende udtryk.

I forbindelse med den nye indgang i gården er der etableret en udvendig trappe og en lift, der gør det muligt for handicappede at komme ind i bygningens stueetage. Facaden i gården har desuden fået tilført nye vinduespartier; dels for at åbne bygningens nye ansigt og dels for at skaffe lys til arbejdspladserne i stueetagen. Nye vinduespartier, trappe og lift er udført i stål, malet med en grå, såkaldt grafital-maling, der stofligt og farvemæssigt forstærker stålets metalkarakter.

Den udvendige restaurering

Udvendigt er naturskifertagene på både tinghuset og arresthuset blevet udskiftet med nye skifersten i samme mål som de originale, cirka 20x40 centimeter. På tinghusets tårn og på de mange små spir er de eksisterende skifersten

dog bibeholdt, og i taget på både tinghus og arresthus er der monteret nye tagvinduer af støbejern.

Tagværket er rettet op, og der er lagt fast undertag. Over arresthuset er tagværket tillige isoleret for at skabe en brugbar tagetage. De steder, hvor der lå oprindelige paptage, f.eks. på dele af arresthusets stueetage mod nord, er disse blot udskiftet med nye paptage. Desuden er alle inddækninger, rygninger, tagrender og nedløb udskiftet med tilsvarende nye, der er udført i zink.

Facadernes murværk er repareret, og beskadigede sten er blevet udskiftet med tilsvarende, kulbrændte sten, der – ligesom de originale – har et smukt farvespil og en markant signatur fra produktionsprocessen. De kulbrændte sten har en overflade, hvor revner og fuger skaber dybde og spil. Fremstillingsmetoden og brændingen har sat markante aftegninger og givet stenene et helt enestående særpræg. Disse forskelligheder i stenene bidrager med en særlig

Til venstre: Loftet i den tidligere arrest er blevet udnyttet til kontor- og møderum.

Til højre: En lift sikrer adgang til arrestens stueetage for gangbesværede.

Modsatte side: Den nye portåbning mod Torvegade.

Savtaksfrise under tårnets tag under restaurering.

karakter og stoflighed til facaden, og det er i dag svært at se forskel på de nye og de gamle sten, som trods alt i over 100 år har været udsat for det barske vestjyske vejr.

Facaden er desuden blevet omfuget, og de pudsede sokler fornyet, og for at etablere et ensartet udtryk efter istandsættelsen af facaderne er ikke-udskiftet murværk blevet let afrenset. Også de mange detaljer og udsmykninger i murværket såsom gesimser, kamtakker og terrakottaelementer er istandsat eller – hvis de har været for beskadiget – forsigtigt pillet ned og erstattet med nye dele, nøje udført med de oprindelige dele som modeller for skabeloner.

I tinghuset er vinduer og døre udelukkende blevet overfladebehandlet, mens de eksisterende og oprindelige vinduer og døre i arresthus har undergået en større istandsættelse, hvor beskadigede dele er istandsat eller udskiftet, ligesom al træværket er afrenset, overfladebehandlet og malet. I arresthuset er der endvidere sat forsatsvinduer i.

*Modsatte side:
Tinghusets tagflader med stejle hældninger belagt med skifer og tagpap.*

Kun få indgreb i tinghuset

I modsætning til arresthuset fremstod tinghuset indvendigt ganske velholdt og vedligeholdt. I 2000 blev der gennemført en større istandsættelse, hvor de oprindelige lofter blev genetableret, ligesom de oprindelige gulve mange steder blev afdækket eller genskabt. Lofterne er i dag blot genopfrisket, mens de eksisterende bræddegulve i stueetagen og på første sal er afhøvlet og overfladerne behandlet. Ved istandsættelsen i 2000 blev der desuden lagt stor vægt på at genskabe rummene med rumhøjder, farver og overflader i stil med de oprindelige.

I bygningens hall var de originale vægge i blank mur dog overmalet med hvid maling. Nu er væggene malet i en teglrød farve. Trapperummet udgør således – med den solide trappe, det blotlagte murværk og de oprindelige ølandsfliser på gulvene – ankomsten til turistkontor i stueplan og til førstesalen, der blandt andet bruges til visninger og skiftende arrangementer.

Der er lagt chaussésten og plantet bøgepur i det nye gårdrum.

*Foregående opslag:
Det centrale trapperum i
tinghuset og detalje fra
selve trappen.*

Det nye gårdrum

Det indre gårdrum, som – i kraft af den nye åbning ud mod Torvegade – er blevet en væsentlig del af hele bygningskomplekset, har fået helt nyt liv som et synligt og indbydende byrum. Med ny belægning og beplantning er der skabt en ensartet og afdæmpet flade inde i gårdrummet og en klar sammenhæng og naturlig overgang til de nyligt omlagte fortove, veje og torve udenfor.

Gårdrummene – både det indre og rummet ud til Danmarksgade – er udført med en lys

chaussésten, der støder op til de eksisterende mørkere chaussésten på fortovet langs bygningerne. Til beplantning er der valgt bøgepur, som er en fortsættelse af det eksisterende bøgepur ved parkeringsarealet ud mod Danmarksgade, og desuden er der plantet fire nye træer – to i hvert gårdrum.

Med åbningen af især bygningens gårdrum og åbningen af arresten er det gamle ting- og arresthus i Esbjerg igen blevet et “byen hus”: Et sted, der byder indenfor og giver plads til kulturelle, turistmæssige og erhvervsmæssige

arrangementer. Et hus, der summer af liv næsten døgnet rundt og danner ramme om alt fra bryllupper og receptioner til møder, konferencer og udstillinger.

I arresten er samlet en gruppe af medarbejdere og ildsjæle, der støtter op om de unge mennesker i Esbjerg. Klubmedarbejdere, SSP-medarbejdere, forebyggelseskonsulenter og Natteravnene har fået base her midt i byens pulserende liv, og herfra kan de give de unge et alternativ til gadens og nattens liv og hjælpe dem med råd og vejledning.

For 100 år siden blev byens unge ballademagere buret inde i arresten, når de havde svært ved at holde sig på dydens smalle sti. I dag tager arresten fortsat imod de unge utilpassede – nu blot med en ganske anderledes åbenhed og imødekommenhed, og i de gamle fængselsceller bliver de massive døre ikke længere hermetisk lukkede, men derimod holdt åbne.

Der samme gør de fleste af dørene i resten af det gamle ting- og arresthus i Esbjerg. Huset er åbnet.

Til venstre: Porten til gårdrummet set fra Skolegade. Belegningen i gården skaber en glidende overgang mellem fortorv og gårdrum. Til højre: Arresten set fra Danmarksgade. På denne side er der også opstået et nyt rum i byen.

En by, som ikke skulle have været der

Af cand.mag. og arkivchef i Esbjerg
Byhistoriske Arkiv
Jørgen Dieckmann
Rasmussen

Færdes man på Torvet i Esbjerg i dag, skiller to markante bygninger i røde mursten sig ud, nemlig ting- og arresthuset samt Esbjerg Posthus. Bygningernes historicistiske stil giver mange anledning til at tro, at de to bygninger har været der altid, altså i betydningen i hundredvis af år, men ligesom selve byen Esbjerg har de ikke engang 150 års historie bag sig. Ting- og arresthuset fylder 121 år i 2013 og Posthuset 105. Og Esbjerg? Ja, den fyldte 145 i april 2013, så selv om byen nåede at få købstadsstatus, mens det begreb stadig eksisterede, er det altså én af de meget unge af slagsen.

I dansk byhistorisk sammenhæng er Esbjerg et meget specielt fænomen, for byen skulle egentlig ikke have været her. Ganske vist ses navnet omtalt første gang i 1502 som Eysbergh og dækkede dengang over et ejerlav i Jerne Sogn. Bebyggelsen bestod ved Christian 5.'s matrikel i 1688 – en fortegnelse over landets faste ejendomme – af en enestegård, det vil sige en gård, som udgør sit eget ejerlav, med et jordtilliggende på lidt over ti tønder hartkorn. Esbjerg var næsten ikke til at få øje på i det vidtstrakte Jerne Sogn.

Krigen i 1864

Udfaldet af krigen 1864 ændrede grundlæggende på mange ting. Tabet af Hertugdømmerne betød

også farvel til de havne på vestkysten, som hidtil var udgangspunktet for eksporten fra Jylland. Det drejede sig om Altona, Tønning og Husum.

Allerede i 1865 gik den danske stat i gang med at undersøge mulige placeringer af en ny dansk havn på Jyllands vestkyst. Valget faldt entydigt på området ved Esbjerg af flere grunde. Det naturlige læ mod det barske Vesterhav, som Skallingen og Fanø kunne give, og der var rimeligt dybt tæt ind ved kysten, hvilket spillede en stor rolle på et tidspunkt, hvor entreprenørmaskinerne bestod af skovl og spade samt trillebør og hestevogn. Det talte nok også med, at man allerede havde erfaringer med international søfart i området, for tilbage fra 1848 havde man fra Hjerting lidt nord for Esbjerg forsøgt sig med regelmæssig rutetrafik til England, og et aktieselskab byggede i begyndelsen af 1850'erne en såkaldt havnebro, der skulle gøre det lettere at laste og losse de anløbende skibe. Konkurrencen fra de etablerede havne i Hertugdømmerne var dog hård, og aktieselskabet var økonomisk set for svagt funderet til at vedligeholde havnebroen efter storme og isskruninger. Da Staten ikke ville træde til, blev tømmeret fra broen solgt i slutningen af 1862 og aktieselskabet likvideret i 1863.

Blot tre år senere, efter krigen 1864 og tabet af Hertugdømmerne, havde den danske stat ikke længere betænkeligheder ved at finansiere en

*Modsatte side:
Esbjerg Posthus tegnet
af Ulrik Plesner i
1907 er sammen med
tinghuset Torvets mest
markante bygninger.*

Tabel, der viser den nærmest eksplosive vækst i indbyggertal i Esbjerg i slutningen af 1800-tallet.

År	1870	1875	1880	1885	1890	1894	1896	1898	1901
Indbyggertal	460	1.006	1.554	1.997	4.111	6.347	12.352	12.967	13.355
Vækst i % afrundet		118	54	29	106	54	95	5	3

havn på Vestkysten, men Hjerting kom ikke i spil på grund af afstanden fra kysten og ud til sejlrenden. I 1865 gik Vandbygningsinspektoratet i gang med at arbejde med placering af en dansk Vestkysthavn. I april 1868 vedtog Rigsdagen loven om anlæg af en statshavn ved Esbjerg, og loven blev underskrevet af Christian 9. den 24. april 1868. Projektet handlede om dansk landbrugs eksport af levende kreaturer og svin til først og fremmest England, og med landbruget som det dominerende erhverv i Danmark fik intet lov at stå i vejen for landbrugseksporten i mange, mange år. Havnen skulle være færdig allerede efter tre år, men uforudsete problemer og udskiftning af hovedentreprenør og en konkurs hos efterfølgeren førte til, at Esbjerg Havn først kunne tages i brug i midten af august 1874 og først stod helt færdig i 1878 – ti år efter lovens vedtagelse.

Det var altså kun en havn, staten finansierede, og så naturligtvis den jernbane, det lykkedes at få koblet til havneanlægget i forlængelse af den jernbanelovgivning, der blev vedtaget på næsten samme tidspunkt som loven om Esbjerg Havn. Nogen by ud over de to gårde, tre huse og i alt 23 indbyggere, som Esbjerg havde udviklet sig til siden Christian 5.'s matrikel, forestillede man sig ikke, for Esbjerg blev i samtiden anset for at være et overmåde forblæst og øde sted. Ville folk slå sig ned på disse kanter,

ville det blive i det allerede udbyggede og vel-fungerende bysamfund Nordby på Fanø, som Illustreret Tidende antydede i en artikel om Esbjerg Havn kort tid efter lovens vedtagelse. Rent planlægningsmæssigt var det hele dog ikke tænkt igennem, for dels var færgefarten mellem Esbjerg og Fanø slet ikke bygget til det pres, der ville komme, dels vægrede tilflytterne sig ved at skulle bruge (ekstra) penge på transport, når det faktisk var muligt at købe sig en byggegrund tæt ved havneanlægget og arbejdspladsen.

Allerede i 1868 gik ekspropriationerne til havnen i Esbjerg i gang, og de blev fulgt op af den første tilflytning af andre end blot havnearbejdere. I 1870 boede der 460 personer i Esbjerg, og i 1875 var indbyggertallet steget til 1.006 personer. Sådan fortsatte det med næsten amerikansk hastighed, så Esbjerg havde nået et indbyggertal på omkring 6.500 personer, da Esbjerg blev udskilt som selvstændig sognekommune fra Jerne Sogn i 1894. Og derefter fortsatte væksten, som det ses af tabellen.

Esbjerg voksede, mens Varde og Ribe – de to gamle købstæder i Ribe Amt – nærmest var gået i stå og måtte se sig overhalet indenom af gøgeungen Esbjerg.

En så voldsom befolkningsvækst i en område uden forudgående planlægning eller opfølgende assistance fra centralt hold måtte naturligvis af-

*Modsatte side:
Kort over den vestlige del af Ribe Amt fra omkring 1900. De forskellige herreder er angivet med numre. Skads Herred, hvor Esbjerg blev tingsted i 1893, har nummer syv og er fremhævet på kortet.*

Torvet anno 1892 med det nyopførte tinghus i baggrunden. Der var endnu ingen belegning på Torvet. Bemærk vandpumpen foran tinghuset, som var byens eneste offentlige vandforsyning indtil 1896.

føde problemer, og i tidens ånd blev det op til indbyggerne selv at gøre en indsats for at bygge lokalsamfundet op. Politikere på alle niveauer – sogneråd, amtsråd og Rigsdag – forsøgte derimod at holde igen, så økonomien ikke løb løbsk. For esbjergenserne betød det, at man måtte kæmpe for alt: veje, skoler, kirke, vandforsyning, sygehus, for der var ingen ting at bygge på. Og selv om man fik havn og jernbane, var det ingen gavebod, hvad historien om Esbjerg Banegård beviser. Esbjerg arvede nemlig Fredericias aflagte jernbanebygning af træ, som blev placeret i den daværende Jernbanegade (nu Exnersgade). Først den 21. februar 1904 kunne Esbjergs nuværende banegård tages i brug. Da havde Esbjerg været købstad i fem år. Alt skulle rejses fra grunden, og det krævede ikke blot evner og kræfter, men også stædighed og tålmodighed.

Kampen for et ting- og arresthus

I bestræbelserne på at løse nogle af de mange praktiske problemer i nybyggersamfundet Es-

bjerg forsøgte grupper af esbjergensere at alliere sig med nabosogne, de skønnede måtte have tilsvarende problemer. Det gjaldt f.eks. med hensyn til veje, men det kom også til at gælde spørgsmålet om oprettelse af et herredskontor i Esbjerg. I et hastigt voksende bysamfund var det vigtigt med kort afstand til herredskontoret, for der skulle man henvende sig for at få dokumenter tinglyst, skiftesager behandlet og tilsvarende juridiske anliggender ordnet. Alle retshandlinger fandt også sted der.

Som det øvrige Jerne Sogn hørte Esbjerg til Skads Herred (retskreds, red.), som havde herredsting i Varde, hvor herredsfogeden, der efter tidens skik både havde politi- og domsmyndighed som ansvarsområde, også boede. Selv om der havde været jernbaneforbindelse til Varde siden den 3. oktober 1874, løste det i Esbjerg-pionerernes øjne ikke problemet. Fremtrædende esbjergborgere (F. Boysen, Th. Dahl, L. Gebhardt, Frants Møller og Morten Spangsberg) henvendte sig derfor til Ribe Amtsråd med ønsket om et herredskontor. Amtsrådet behand-

I 1870 blot to år efter havnen blev taget i brug, fik Esbjerg sin første byplan, som var præget af et gadesystem efter det såkaldte gridnet-system. Der er i dag omkring 71.000 indbyggere i Esbjerg by.

lede på sit februardag i 1877 deres ansøgning om at flytte stedet for Skads Herreds retsvæsen med tilhørende råd, ting- og arresthus fra Varde til Esbjerg. Begrundelsen lød, at flertallet af beboerne i Skads Herred havde kortere til Esbjerg end til Varde. Som yderligere lokkemiddel fremsendte de fem en tegning af det påtænkte tinghus og et overslag over udgifterne til dets opførelse. Endvidere lagde de den godbid ud, at der “af interesse for sagen ved en indsamling er indkommet cirka 6.000 kr. ... samt 1.800 kvadrat alen byggegrund, hvilket stilles til amtsrådets disposition”. Det var ikke ligefrem beskedenhed, der prægede initiativtagerne, som var blandt de fremmeste grundkøbere og -sælgere i tidens Esbjerg.

Ansøgningen var ikke udtryk for en grille. Allerede i efteråret 1876 havde gruppen henvendt sig til omegnens kommuner og bedt dem svare på, om de ønskede herredskontoret flyttet til Esbjerg. Sognene nærmest Esbjerg var som udgangspunkt positivt stemt, hvorimod de fjernereliggende sogne ønskede at behol-

de herredskontoret i Varde. I sin sagsbehandling spurgte Ribe Amtsråd også herredsfoged Rosenørn Teilmann om hans holdning til en eventuel flytning, og hans svarede blandt andet: “at Esbjerg by har nogen betydning for herredet som handelsplads må jeg bestemt modsige ... og får det næppe heller i nogen nær fremtid ...”. Han ville dog ikke afvise, at der kunne være “trang til en forøget politistyrke” i Esbjerg.

Da Justitsministeriet heller ikke ville gå med til en flytning, blev ansøgningen afslået. Ribe Amtsråd svarede ansøgerne, at “for så vidt der overhovedet måtte findes anledning til at flytte tingstedet”, må begrundelsen være at placere det så centralt som muligt, “men ved at vælge Esbjerg opnår man kun at flytte fra den ene yderkant til den anden”. At flytte tingstedet blot for at fremme Esbjergs vækst kunne Ribe Amtsråd ikke anbefale, men lod alligevel en dør stå på klem: “Hvor vidt tiden bærer en videre udvikling i sit skød, bliver et fremtidsspørgsmål”.

Ude i landet havde man vist ikke fornemelse for gejsten i nybyggerensamfundet Esbjerg.

Ansøgning om ting- og arresthus i Esbjerg

I februar 1889 ansøgte en gruppe prominente esbjergensere Ribe Amtsråd om et ting- og arresthus i Esbjerg.

Til Ribe Amtsråd

Undertegnede Beboere i Esbjerg tillade os herved at andrage om at Amtsrådet vil beslutte at der for Amtsfondens Regning skal opføres et Ting og Arresthus i Esbjerg saasomt Justitsministeriet giver Tilsagn om, at naar Ting og Arresthuset er bygget Skads Herreds Tingsted da vil blive flyttet til Esbjerg, og at det samtidig vil blive pålagt Retsbetjenten at tage Bopæl og holde Kontor dersteds.

Amtsrådet er saa vel kjendt med Forholde[ne] i Esbjerg og den øvrige Del af Skads fra de for nylig behandlede Sager. Forslaget om Lægedistriktets Deling, og Andragendet om Forligskommissionens Flytning til Esbjerg, at vi ikke skulle komme nærmere ind derpaa men tillade os at henvise til disse 2 Sager og at fremhæve at Indbyggertallet i Esbjerg stiger stærkt og nu er over 3.000 og at den langt overveiende Del af Beboerne i Skads Herred udenfor Esbjerg ogsaa ønske Tingstedet og Herredskontoret flyttet til Esbjerg.

Esbjerg d 22 Februar 1889

Paa Beboernes Vegne

M. Spangsberg, Th. Dahl og A. Andersen

Der lod man sig ikke stoppe af et nej. Allerede i 1882 forsøgte Jerne Sogneråd sig med en ny ansøgning. Lærer A. Hviid, den daværende folketingsmand i Esbjerg-kredsen, prøvede i forlængelse af ansøgningen fra Jerne Sogneråd at få Rigsdagens finansudvalg til at finansiere et ting- og arresthus i Esbjerg, men løb ind i et afslag, da finansudvalget ikke mente, det var en statsopgave at opføre et tinghus.

Lokalt lod man dog ikke sagen dø, men oprettede som så mange gange tidligere en borgerkomité, men nu til "opførelse af et tinghus". Den ansøgte Ribe Amtsråd om at påtage sig halvdelen af byggeomkostningerne, så ville ko-

miteen selv klare den anden halvdel, men heller ikke denne ansøgning ville amtsrådet støtte. Afslaget satte en foreløbig stopper for arbejdet, men esbjergborgerne M. P. Mikkelsen og Th. Dahl fortsatte komiteens arbejde, blot nu med det formål at samle hele beløbet ind til byggeriet. Jerne Sogneråd støttede igen sagen ved at bede om, at næste gang embedet som herredsfoged i Skads Herred blev opslået ledigt, skulle den nye herredsfoged have kontor og adresse i Esbjerg. Det ville myndighederne imidlertid ikke udtale sig om endnu.

Pingpong-spillet fortsatte. I 1889 forsøgte Jerne Sogneråd at få Ribe Amtsråd til at godkende

byggeriet af et tinghus, hvis Justitsministeriet vilde "tilkendegive", at herredskontoret skulle flyttes. Ribe Amtsråd svarede, at man accepterede at opføre et tinghus, når Justitsministeriet havde besluttet at flytte tingstedet til Esbjerg. Til gengæld oplyste Justitsministeriet Ribe Amtsråd, at en flytning ikke kunne ske, fordi "den nuværende retsbetjent (Rosenørn Teilmann) har modsat sig en flytning af hans bopæl fra Varde til Esbjerg". En lille åbning var der dog fra Justitsministeriets side i tilkendegivelsen af, at ministeriet erkendte "det uheldige i den nuværende ordning", og at man ikke "principielt" fandt noget at indvende mod en flytning. Åbningen baserede sig ikke alene på Esbjergs fortsatte, voldsomme vækst, men også mange klager over de utilfredsstillende politiforhold i byen. Endelig så Justitsministeriet også en mulig løsning i, at den aldrende Rosenørn-Teilmann ikke ville holde evigt som herredsfoged, da han var udnævnt helt tilbage i 1853.

Et spørgsmål om tid

Med udmeldingen fra Justitsministeriet stod det klart, at det kun var et spørgsmål om tid, inden en nyordning af Skads Herred ville finde sted. Jerne Sogneråd benyttede tiden til at henvende sig til sognene i Skads Herred for at finde ud af, om de

ønskede sig tilknyttet Esbjerg eller Varde. Som tidligere pegede de nærmest liggende sogne på Esbjerg, mens de fjerneste var noget mere delte.

I foråret 1891 opstod en gunstig lejlighed for en ny henvendelse til Justitsministeriet. Herredsfoged Rosenørn-Teilmann antydede nemlig, at han agtede at gå af på grund af sygdom. Den sædvanlige "kreds af borgere" i Esbjerg tilbød nu amtet at betale for midlertidige lokaler til et tinghus og en bolig for herredsfogeden, indtil Ribe Amtsråd fik bygget ting- og arresthuset. Herefter gik det stærkt, for Ribe Amtsråd indsendte et forslag til deling af Skads Herred stort set efter de svar, Jerne Sogneråd havde indsamlet. Justitsministeriet tilsluttede sig indstillingen fra Ribe Amtsråd, og i efteråret 1891 blev lovforslaget forelagt Rigsdagen. Da var Rosenørn-Teilmann død, og justitsministeren lagde i sin tale i Folketinget ikke skjul på, at med denne vakance var "den sidste hindring for forandringens gennemførelse ... bortfaldet".

Lovforslaget gik ud på at dele de to tidligere retskredse Øster og Vester herreder og Varde-Skads Herred i tre: Øster og Vester herreder skulle stadig udgøre en retskreds, Varde Købstad med opland en anden og Skads Herred med Esbjerg en tredje. Ifølge Justitsministeriets forslag ville Varde Købstad med opland og Skads Herred blive næsten lige store med

*Torvet omkring 1905.
Vandpumpen er væk,
og der er lagt brosten.
Rytterstatuen af Christian
den 9. blev rejst i 1900.*

hensyn til indbyggertal. I Varde frygtede man for opkomlingen Esbjergs vækst og begyndte et lobbyarbejde for at få så mange sogne som muligt ind under sin retskreds. Det lykkedes at ændre forslaget, så flere sogne kom under Varde, men den grundlæggende beslutning lå fast.

I Folketingsudvalget var der ikke længere tvivl om, at der skulle oprettes et herredskontor i Esbjerg. "Forholdene i Skads Herred har aldeles forandret sig derved, at Esbjerg by ... i løbet af få år er vokset op til lige så stor en by som en af de middelstore købstæder her i landet, og at den utvivlsomt i al fald i den nærmeste fremtid vil vedblive at vokse forholdsvis stærkere end andre byer ...", som der stod i indledningen til betænkningen.

Byggeriet går i gang

Selv om alt nu var afklaret, var det ikke uden problemer at komme i gang med byggeriet af ting- og arresthuset i Esbjerg. Allerede i april 1891 meldte de første problemer sig, for da behandlede Ribe Amtsråd henvendelsen fra en

gruppe borgere i Esbjerg om, at de ville stille en grund til rådighed for det nye tinghus.

Det er dog ikke altid uden vanskeligheder at modtage gaver, for på den ene side "måtte [amtsrådet] sætte pris på at modtage den påtænkte grund", på den anden side var borgerkomiteens betingelse for at forære grunden, at byggeriet skulle være færdigt i slutningen af 1891, hvilket næppe var praktisk muligt. Ydermere regnede Ribe Amtsråd med, at Esbjerg ville blive en selvstændig kommune inden alt for længe, og derfor var det vanskeligt at aftale de økonomiske vilkår for fremtiden, for modparten ville ikke blive Jerne Sogneråd, men Esbjerg Kommune som endnu ikke eksisterede. Heldigvis meddelte Esbjerg-komiteen, at byggegrunden var en gave uden betingelser og uden fremtidige forpligtelser for amtet, og derefter tog amtet imod gaven "med påskønnelse". Den eneste hage var, at det indsamlede beløb ikke var tilstrækkeligt til at betale grunden, så i 1898, da tinghuset havde været opført i seks år, måtte Esbjerg Sogneråd træde til og indfri restgælden på godt 2.300 kr. eller cirka en tredjedel af prisen. Kommunen prøvede at inddrive de sidste "frivillige bidrag", men det lykkedes kun i beskedent omfang. Til gengæld fik kommunen skøde på grunden.

Det nye tinghus skulle efter amtsrådets ønske rumme "mindst otte enkeltceller samt to

dobbeltceller; tillige ... kontorlokale for rets-
betjenten ... tingstue og lokale for forligskom-
missionen med venteværelser samt lokale for
kommunalbestyrelsen og en passende bolig for
arrestforvareren – tillige en større forsamlings-
sal til brug ved valg og lignende møder”. Det
praktiske arbejde blev overdraget til skibsreder
Ditlev Lauritsen og Morten Spangsberg, der
begge havde siddet i komiteen. De besøgte ar-
resthuse i andre dele af landet for at se på ind-
retningen, for som Lauritzen sagde, var der jo
ikke meget at studere i Gebhardts stald, hvor
Esbjergs arrest var flyttet hen fra Sprøjtehuset
i Borgergade. Som arkitekt på det nye ting- og
arresthus valgte man den københavnske arki-
tekt Hans Christian Amberg. Et velkendt navn
i Ribe Amt, hvor han blandt andet stod for re-
staureringerne af Ribe Domkirke 1882-1904 og
Ribes gamle rådhus 1892-94.

Den 18. august 1891, og før tegningerne til
byggeriet egentlig var blevet godkendt af byg-
herren Ribe Amtsråd, blev der afholdt licitation
for byggeriet af et ting- og arresthus i Esbjerg.
Der var kommet 12 tilbud, hvoraf det laveste
på 68.162 kr. blev antaget. Den 4. september
var man allerede i fuld gang med at støbe fun-
dament til ting- og arresthuset, så det gik over
stok og sten. Og åbenbart også for hurtigt, for
efter man havde lagt den første sten den 12.

*Original tegning.
Tinghusets facade mod
Skolegade.*

september 1891, måtte Amberg tilsyneladende
stoppe det videre byggeri omkring den 20. sep-
tember, da fundamenterne ikke var hærdede.
Den 27. oktober blev der holdt licitation over
malerarbejdet i ting- og arresthuset og den 17.
november 1891 kunne avisen fortælle, at “ar-
restbygningen til rådhuset bliver rejst i disse
dage”.

Så hurtigt gik byggeriet, at det kunne afleve-
res til Ribe Amtsråd den 17. august 1892. Dog
blev ikke alt taget i brug lige med det samme,
for først den 17. oktober blev rådhusets (ting- og
arresthusets) kælderlokalers “opbevarelsesrum”
indviet, da en fuld og larmende esbjergenser
blev losset ned i et af de nye forvaringsrum. Po-
litifunktionen var altså aktiv i 1892, selv om den
nye retskredsinddeling først trådte i kraft den 1.
april 1893. Politiretten holdt sit første møde i
Esbjerg den 4. april 1893.

Opførelsen af ting- og arresthuset blev fulgt
tæt af datidens lokale aviser. Som regel skrev de
“rådhus” i artiklerne i stedet for “ting- og arrest-
hus”, selv om Esbjerg først ved årsskiftet 1893-
1894 blev en selvstændig kommune.

Arkitekten

Af cand.mag. og
arkivchef i Esbjerg
Byhistoriske Arkiv
Jørgen Dieckmann
Rasmussen

En københavner blev arkitekt på huset, der manifesterede den fremadstormende bys selvstændighed. Hans Christian Amberg, blev født den 23. september 1837 i København, hvor faderen Hans Christian Amberg var læge, og døde samme sted den 6. november 1919. I 1855 blev han udlært snedkersvend og blev i januar 1856 optaget på Kunstakademiet, som han forlod med afgangseksamen i 1865. Under studierne på Kunstakademiet vandt han den lille sølvmedalje i 1863. Jagten på medaljer fortsatte, efter han havde forladt Kunstakademiet, og i 1870 vandt han den lille guldmedalje (for et gymnasium) og i 1874 den store guldmedalje (for et mausoleum). Han modtog Kunstakademiets stipendium 1874, 1875 og 1876 og vandt Neuhausens Præmie i 1867 for en opmåling af Børsens gavle og midterste del af sidefacaden med spiret og fik en pris i en skitsekonkurrence om Christiansborg Slot i 1887.

Efter Kunstakademiet tegnede Amberg blandt andet for nogle af tidens store arkitekter som Michael Gottlieb Bindesbøll, Christian Hansen og Ferdinand Meldahl. Det oplærte ham i at anvende historiske stilarter og motiver, noget der ikke mindst kom ham til gode i forbindelse med de restaureringsarbejder, som siden blev hans varemærke. I 1874 drog han på en treårig udlandsrejse for det rejsestipendium, der var tilknyttet Akademiets store guldmedal-

je. Rejsen førte ham til Tyskland, Østrig, Italien, Grækenland, Tyrkiet, Frankrig og Holland. Efter hjemkomsten var han fra 1876-1884 lærer ved Kunstakademiets Bygningsskole, et job han frasagde sig, fordi det vanskeligt lod sig kombinere med restaureringen af Ribe Domkirke, som han havde påtaget sig et par år forinden.

Ud over at være arkitekt var Amberg aktiv udoevende kunstner. Han udstillede på Charlottenborgs Forårsudstillinger i 1863-1884 (ti gange med ti arbejder), i Paris i 1878 og på Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København i 1888 samt på Rådhusudstillingen i 1901. For Den Kongelige Porcelænsfabrik designede han mindeplade nr. 49 til minde om afslutningen af restaureringen af Ribe Domkirke. Med netop det projekt blev han én af Danmarks førende restaureringsarkitekter, hvorimod hans nytegninger er forholdsvis få. Ting- og arresthuset i Esbjerg er en af dem. Dette projekt dukkede op samtidig med, han blev medlem af den såkaldte Arrestkommission. Hans opgave var at inspicere alle landets arresthuse og forbedringsanstalter, beskrive deres tilstand, få udfærdiget planer over dem alle samt foreslå forbedringer. Han sad i Arrestkommissionen indtil 1907 og fik således stor ekspertise inden for denne type bygninger og nævner i sin levnedbeskrivelse også at have tegnet ting- og arresthuset i Holsted i Ribe Amt.

*Modsatte side:
Arkitekt Hans Christian
Amberg (1837-1919).*

Amberg stod for den omfattende restaurering af Ribe Domkirke i perioden 1894-1904.

Til Ribe på afbud

Ambergs entré i det vestjyske skyldtes et afbud. Kultusministeriet, som Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet hed på den tid, havde i 1873 udpeget arkitekt H.B. Storck til at stå for renoveringen af den stærkt forfaldne Ribe Domkirke. I 1879 forelå hans vidtgående projekt, som ikke blot bestod i at fjerne de ydre sideskibe. Han ville også af med de indre sideskibes øvre, hvælvede etage, udskifte midtskibets spidse vinduer med rundbuede og lade kirken fremstå som en teglstensbygning. Forslaget lå i tråd med den fremherskende restaureringsholdning blandt arkitekter i tiden, hvor man søgte at genskabe bygningsværkerne, som de stod ved opførelsen.

Storcks forslag for det nationale klenodie afødte heftig debat og megen modstand. På den baggrund bad Storck sig fritaget for opgaven den 10. maj 1881. Da ministeriet orienterede Det Særlige Kirkesyn om, at Storck havde trukket sig,

oplyste det samtidigt, at H.C. Amberg mente at kunne løse opgaven. Allerede den 3. januar 1881 havde han over for Det Særlige Kirkesyn erklæret sig rede til at udarbejde et forslag til domkirkens restaurering, og forslaget forelå den 21. juli 1882.

Heller ikke Ambergs projekt lod sig gennemføre uden diskussion, og i første omgang blev kun de mest påtrængende arbejder udført på domkirken. Det var istandsættelsen af det store tårn 1883-85 og hovedskibets tværafstivning i 1886. Selve restaureringen af kirken foregik i 1894-1904 efter en længere, offentlig debat om restaureringsprincipper. Det endte med et projekt, der var karakteristisk ved, at Amberg i høj grad lod bygningen tale for sig selv i stedet for at påtvinge den en bestemt stil. Altså en helt anden tilgang til restaureringsarbejde, end H.B. Storck havde udsat Viborg Domkirke for nogle tiår forinden, og som han også havde tænkt sig at anvende i Ribe.

Mens det store domkirkeprojekt i Ribe var i vente-position, og ting- og arresthusprojektet i Esbjerg var undervejs, lå Amberg ikke på den lade side i Ribe. I 1890 stod han for opførelsen af det gotiske kapel på kirkegården i Ribe, og fra 1890-1892 ombyggede han en tidligere skolebygning i Ribe (Torvet 11) til arrest. Fra 1892-1894 restaurerede han det middelalderlige hus i Ribe, som siden 1707 havde været byens rådhus, og opførte en sidebygning langs Sønderportsgade og et trappetårn i gården i samme formsprog. Tydelige eksempler på hans forkærlighed for at give bygningerne et middelalderligt udseende. Han kom desuden til at virke som byplanarkitekt i Ribe. I forbindelse med restaureringen af domkirken i 1890'erne ændrede Torvet form og udseende, og Amberg fik gravet de ca. halvanden meter af, som Torvets gadeniveau i tidens løb havde hævet sig i forhold til kirkens gulv. Samtidig blev den nord-

Til venstre: Ribe gamle rådhus. Amberg restaurerede ejendommen i 1892-94 tilføjede en sidebygning og et tårn med inspiration fra middelalderens arkitektur. Til højre: Konsul Lauritz Ditlev Lauritzen (1859-1935). Købmand, skibsreder. I 1888 tog han bopæl i Esbjerg, hvor han var aktiv på næsten alle fronter i byen. Ting- og arresthuset var kun én af de sager, han blandede sig i. Han blev medlem af Esbjergs første byråd i 1898 og året efter af det nyoprettede havneråd samt formand for Esbjerg Handelsstandsforening.

vestligste ejendom i Stenbogade, der stod blot seks meter fra kirkens apsis, revet ned. Det nye, lavtliggende område var forbeholdt domkirken, og for at skabe plads til torvehandel og færdsel blev yderligere to ejendomme i Stenbogades vestlige husrække revet ned.

Amberg må formodes at have været en rimelig kendt person i det daværende Ribe, som med sine omtrent 4.000 indbyggere i 1880 var et ret overskueligt samfund. Var man i berøring med byggebranchen, kendte man uden tvivl også Jørgen Lauritzens Tømmerhandel i Saltgade. Ditlev Lauritzen var søn derfra, og han etablerede allerede den 15. april 1884 som 25årig en filial af faderens forretning i Esbjerg, hvorfra han leverede byggematerialer og andre, tilsvarende mangelvarer til det hastigt voksende, nye bysamfund. Samme Ditlev Lauritzen blev senere en af de bærende kræfter i den borgerkomité, der arbejdede på at få et ting- og arresthus opført i Esbjerg.

*Varde Rådhus fra 1872,
tegnet af kgl. bygnings-
inspektør L.A. Winstrup.
Lige som tinghuset i
Esbjerg er Varde Rådhus
udstyret med et tårn.
I baggrunden ses
Skt. Jacobi Kirkes tårn.*

Det kan ikke udelukkes, at Ditlev Lauritzen og H. C. Amberg kendte hinanden fra Ribe, og det kan have været anledningen til, at Amberg blev arkitekt på ting- og arresthuset i Esbjerg. Salomon J. Frifeldt giver dog en anden forklaring i sin bog om konsulen. Ditlev Lauritzen skulle i sin høje alderdom have fortalt Frifeldt, at hotelejer Morten Spangsberg og han af borgerkomiteen blev sendt til København for at tale med én af Justitsministeriets kontorchefer om det forestående projekt. Under mødet oplyste kontorchefen, at han ville råde "Dem til at tage arkitekt Amberg. Han er kendt med at bygge rådhus og arrestbygninger. Han er kort sagt fagmand på dette specielle område. Og så mener jeg, d'Hrr. gør klogt i at tage en tur til Vridsløselille for at se fængslet der. Det kan give Dem en bedre forståelse af opgaven og muligvis også nye ideer". Begge råd blev fulgt.

*Modsatte side:
Arresthusets facade mod
Tørvegade med kamtakker
og detaljer i murværket.*

Projektet i Esbjerg

En egentlig beskrivelse af ting- og arresthusprojektet i Esbjerg er tilsyneladende ikke bevaret i Ribe Amts arkiv. Tinghusprojektet i Esbjerg blev jo til i al hast, og borgerkomiteer i Esbjerg havde tidligere indsendt mere eller mindre færdige projekter til Ribe Amtsråd, men disse projekter er desværre heller ikke bevarede. Om Amberg har lænet sig op ad disse forprojekter kan derfor ikke afgøres, men nogle arkitekter taler om et vist slægtskab med ting- og arresthuset i Varde, der er fra 1872. Selv om tårnet på bygningen i Varde er placeret midt på bygningen, er der i form og underliggende gesims store ligheder med bygningen i Esbjerg. Der er tårnet blot placeret anderledes og gjort højere ved hjælp af et spir. Spiret gjorde tårnet højere end det andet tårn i Esbjerg på den tid, nemlig tårnet på Vor Frelzers Kirke fra 1887. Derved

kom "verdsligheden til at rage højere op end gejstligheden i Esbjerg", mens det var lige modsat i Varde, hvor tårnet på ting- og arresthuset er lavere end kirketårnet på Sct. Jacobi Kirke lige ved siden af.

Yderligere interessant er det, at Vardes ting- og arresthus er tegnet af L. A. Winstrup, der var kongelig bygningsinspektør for Sydjylland. Han døde den 4. april 1889 i Kolding og har måske været inde over Esbjerg-projektet i de tidlige faser – vi ved det ikke. Dog må det konstateres, at de tegninger, der er dukket op i forbindelse med restaureringen 2010-13 ikke er signerede, og at håndskriften på tekster på dem ikke ligner H.C. Ambergs, men de kan selvfølgelig være påført af en medarbejder på projektet. Indvendigt fremstår hovedtrappe og byrådsal på sin vis ældre i karakter end bygningens ydre fremtoning. Det kan meget vel være den oprindeligt udlærte snedker Amberg selv, der har stået for snedkerdetaljerne og også de nævnte murværksdetaljer. Detaljerne er mindre i deres dimensioner og finere end det, man normalt bruger murværksdetaljer til: at skabe lys og skygge på murfladerne ved gesimsfrespring og eksempelvis afrundede eller -hvalkede indfatninger omkring vinduer og døre.

Selve bygningen i Esbjerg er dog opbygget anderledes end rådhuset i Varde. Hjørnegrunden

Udsnit af tinghusets facade mod Skolegade. Fremspring, nicher og terrakottaudsmykninger over vinduerne er med til at skabe skyggespil og liv i facadens udtryk.

er udnyttet, så der blev dannet et forhus rundt om hjørnet. Med en indre gang langs Torvegade var der forbindelse mellem det statelige forhus og det arkitektonisk set mere beskedne baghus, som ud over arrest og detention også rummede arrestforvarerens bolig. Ganske vist var hans officielle adresse Skolegade 33, men i skattemandtalslisten 1924 oplyses det, at han boede i bagbygningen og betalte 400 kr. i årlig husleje. Herredsfogeden boede derimod ikke i ting- og arresthuset.

Tinghuset skulle efter amtsrådets ønske rumme "mindst otte enkeltceller samt to dobbeltceller; tillige ... kontorlokale for retsbetjenten ... tingstue og lokale for forligskommissionen med venteværelser samt lokale for kommunalbestyrelsen og en passende bolig for arrestforvareren – tillige en større forsamlingsaal til brug ved valg og lignende møder". Tilsyneladende blev der bygget flere celler, og detentionen blev placeret i kælderen. Politistationen har formodentlig haft lokaler i stuen, mens retten blev sat på første sal. Arresten havde fra begyndelsen de

otte enkeltceller og to dobbeltceller, som Ribe Amt havde krævet. I 1923 var den amtets største med 16 pladser, heraf ti enkeltceller. Efterhånden blev arresten alt for lille, og man måtte ofte ty til arrester i nabobyerne. F.eks. måtte politiet i 1938 sejle til Fanø for at indsætte arrestanter i Nordby Arrest.

På en række områder fulgte Amberg traditionen på området. I 1855-56 blev Næstved Ting- og Arresthus opført med M.G. Bindsbøll som arkitekt, og han indførte røde mursten og kamtakker og lagde sig stilistisk i en blanding af gotisk og historicistisk arkitektur. De ting- og arresthuse, der blev opført efter Næstved, f.eks. Roskilde, Sorø, Nykøbing, Randers, Silkeborg, Fredericia og Varde, har alle meget markante kamtakker, mens arresthuset i Aarhus fra 1906 er uden kamtakker. Amberg lagde sig i kølvandet på sin tidligere arbejdsgiver M.G. Bindsbøll med hensyn til valg af både materialer og stil.

Ting- og arresthuset i Esbjerg adskiller sig dog fra alle de andre ved det markante hjørnetårn. Som nævnt var der før ting- og arrest-

husets opførelse kun én bygning i Esbjerg med tårn, og det var Vor Frelses Kirke, men efter Amberg havde forsynet ting- og arresthuset med et hjørnetårn, som virkelig gjorde sig i den ellers lave by, kom der i løbet af 1890'erne en række større byggerier med hjørnetårne i blandt andet Kongensgade og Torvegade. Hjørnetårnet på ting- og arresthuset blev altså anledningen til denne karakteristiske arkitektoniske markør i Esbjerg. Det samme blev de røde mursten i husene med tårn. På den måde satte H.C. Amberg sig flere spor i Esbjerg end blot ting- og arresthuset.

Amberg efter Esbjerg

Opførelsen af ting- og arresthuset i Esbjerg blev kun en kort gæsteoptræden af H.C. Amberg i Esbjerg. Den langt større opgave i det vestjyske var restaureringen af Ribe Domkirke, som først var helt afsluttet i 1904, og dette arbejde anses for hans hovedværk. Undervejs i denne proces blev han professor ved Kunstakademiet

i 1894, ligesom han løste andre opgaver i det jyske som f.eks. opførelsen af hovedbygningen på Pallesbjerggård (1898-99). Ribe var han heller ikke færdig med – således blev han også ansvarlig for restaureringen af den gamle bispegård Tårnborgh i årene 1906-08.

I sine sidste år koncentrerede han sig udover professoratet ved Kunstakademiet om opgaver i København, dog med en enkelt større opgave uden for hovedstaden, nemlig opførelsen af hovedbygningen på Vindeholme ved Nakskov (1913). I 1908-10 forestod han rekonstruktionen af spiret på Nikolaj Kirkes tårn, som sammen med kirken var blevet ødelagt under Københavns store brand i 1795, og i 1915-17 blev der tilføjet en kirkebygning, som han også tegnede. For brygger Carl Jacobsen fik han endvidere til opgave at tegne et spir på Frue Kirke i København sammen med Carl Brummer, men forslaget om et spir på C.F. Hansens tårn var meget omdiskuteret, ikke mindst i arkitektkredse, og ideen blev opgivet inden Carl Jacobsens død i 1914.

*Til venstre: Dørhammer og håndtag i den massive hoveddør inspireret af ideen om middelalderborgens tunge port.
Til højre: Facaden mod Skolegade.*

Borgen i Esbjerg

Af skribent DJ
og arkitekt maa
Dorthe Bendtsen

Hvem skulle nu have troet, at der ligger en middelalderborg i den forholdsvis nye by Esbjerg! Men det gør der, og den ligger godt og solidt på sit hjørne af Torvegade og Skolegade. Dens massive teglmure, rundbuer og kamtakker og endda et tårn bringer tankerne tilbage til svundne tider. "Borgen" er H.C. Ambergs ting- og arresthus, men rigtig middelalder er det selvfølgelig ikke. Bygningen er opført i 1892 i periodens dominerende stilart, historicismen, og den er ikke den eneste bygning på Torvet, hvor arkitekten er gået tilbage i historien efter inspiration. På Torvet 20 ligger det gamle posthus tegnet af Ulrik Plesner; det er fra 1907-08 og har også forlæg i dansk middelalder. Ved siden af ligger den oprindelige Esbjerg-Fanø Bank fra 1897, der har mere italiensk præg. Arkitekten er C.H. Clausen, der også står bag vandtårnet i Havnegade fra 1896-97; igen en historicistisk bygning med middelalderinspiration, men denne gang fra Tyskland.

Historicismen – en rejse i tid og sted

Som disse bygninger viser, har historicismen mange udtryk og inspirationskilder. Den enkelte arkitekt har brugt forskellige stiltræk fra det ene projekt til det andet og endda flere i samme bygning. Man kan også bruge betegnelsen eklekticisme for dele af den historicistiske arkitektur; or-

det kommer fra græsk og betyder netop at "samle op" eller at "udvælge", og meget inspiration blev "samlet op" på arkitekternes dannelsesrejser i udlandet. Historicismen er fremherskende fra midten af 1800-tallet og resten af århundredet; netop den periode, hvor Esbjerg etableres. De første eksempler dukker op i begyndelsen af 1800-tallet, hvor det ellers er den såkaldte klassicisme, der er dominerende. Klassicismen er også inspireret af tidligere tider; ikke af middelalderen, men af den klassiske arv fra den græske og romerske antik. Men arkitektonisk udtryk hviler på andet end stiltræk. Midten af 1800-tallet er en tid, hvor en særlig dansk identitet søges. Det er tiden for både Grundtvig og grundlov. Nationalstatstanken trives, og den nationale egenart dyrkes; også i arkitekturen, der henter inspiration i de materialer, man opfatter som typisk danske: granit, tømmer og fremfor alt røde mursten! Leret, som stenene brændes af, findes i den danske undergrund, så både helt konkret og i overført betydning er leret og dermed murstenen den faste grund, vi står på. Formsproget hentes fra middelalderen og renæssancen med Christian 4.; dengang i fordums tider, hvor Danmark i hvert fald i visse perioder var en magtfuld nation.

Det er også tiden midt i industrialiseringen med dens nye muligheder for import og masseproduktion og nye byggematerialer som ce-

*Modsatte side:
Amberg hentede, som det var på mode i slutningen af 1800-tallet, inspiration til tinghusets arkitektur i tidligere tiders stilarter – huset har klare referencer til arkitektur fra europæisk middelalder.*

Esbjerg banegård fra 1902-04, tegnet af Heinrich Wenck. Her blandes historiske referencer og moderne materialer som f.eks. støbejernssøjler til perronerne.

ment, terrakottaelementer, skifer og støbejern; et eksempel er støbejernssøjlerne, der bærer perrontagene på Esbjerg Banegård, endnu et historicistisk anlæg med hovedbygningen fra 1902-04 tegnet af Heinrich Wenck. Disse materiale-mæssige og byggetekniske landvindinger sætter naturligt nok også deres præg på, hvordan bygningerne kommer til at se ud. Tiden er på den måde præget af forskellige strømninger: den nye tids muligheder og samtidig forkærligheden for historiske perioder.

Og her kommer "borgen" ind i billedet igen, for den har alt, hvad der hører sig til i en historicistisk bygning: rødt murværk med talrige dekorationer enten dannet af murstenene selv, af formsten eller af terrakotta-elementer; de kan f.eks. ses i tårnets udkragede hovedgesims og i de gotisk inspirerede indfatninger med såkaldte pinakler, der omkranser netop de vinduer, der hører til de to fornemste rum indenfor: den senere byrådssal samt det bordeaux-farvede hjørnerum på første sal i tårnet. Andre gotiske stiltræk er de spidsbuede blændinger og gavlenes kam-

takker. De stejle skifertage og små kviste giver også middelalderlige associationer lige som det udskårne træværk, der ses både i porten og indenfor i hovedtrappen, i døre, bjælker og knægte.

Et arkitekturhistorisk punktum

Ting- og arresthuset i Esbjerg er et af de sidste etatshuse, som bliver opført i en bølge af råd-, ting- og arresthusbyggerier, der finder sted i 1800-tallet. Behovet for de mange nye ting- og rådhus bliver født ud af de forfatningsmæssige omvæltninger i midten af 1800-tallet, hvor magten i højere grad bliver borgernes, og der bliver indført mere lokalt selvstyre. De opføres som i Esbjerg i den nye tids stil, historicismen, der efterhånden fortrænger klassicismen, der især er præget af C.F. Hansen. Hans råd- og domhus på Nytorv i København er et godt eksempel på den klassicistiske arkitektur med sin enkle og geometriske opbygning, pudsede murflader med vinduer i fast rytme, søjler, trekantgavle og trekantfrontoner over døre og vinduer.

Til venstre: Skifertage blev udbredte fra 1860-erne og ses ofte på historicistiske etageejendomme fra perioden.

Til højre: Spidsbuede vinduer eller blændinger, her over et vindue i tinghuset, var i tiden et yndet arkitektonisk motiv, som refererede til gotikken.

H.C. Ambergs tinghus i Esbjerg markerer et stilhistorisk punktum i fortællingen om historicismen i dansk arkitekturhistorie. I årene omkring århundredskiftet er det nationalromantikken, der overtager de danske og nordiske inspirationskilder, og gradvist må begge "historicismer" vige pladsen for idealerne i Bedre Byggeskik og nyklassicismens fornyede fokus på og genopdagede inspiration fra antikken i begyndelsen af 1900-tallet. Ligesom Esbjerg ting- og arresthus nu ejes af Realdania Byg, indgår også en række andre råd-, ting- og arresthuse i Realdania Bygs portefølje af ejendomme. De spænder fra klassicistisk arkitektur til forskellige historicistiske udtryk og er gode eksempler på den arkitekturhistoriske udvikling i 1800-tallet, som afrundes med Ambergs Tinghus i Esbjerg.

St. Heddinge Råd-, Ting- og Arresthus fra 1832 er tegnet af Jørgen Hansen Koch. Han var elev af C.F. Hansen og dermed klassisk skolet. Rådhuset er da også primært klassicistisk med typiske kendetegn: rektangulær grundform, symmetrisk facade, afvalmet tag og trekantfron-

ton samt underetagens pudsede mure; første sal har ganske vist blank mur, men det overordnede indtryk er klassicistisk. Blot omkring få år senere er der ved at ske noget nyt. En spirende historicisme dukker op i Peter Kornerups rådhus i Vordingborg. Det er opført 1843-45 og er en form for overgang mellem klassicismen og historicismen. Det er stadig symmetrisk, men vinduernes rytme etagerne imellem er forskudt, og der er tydelig gotisk inspiration i vinduernes spidsbuer.

Ti år senere kan Thisted Rådhus fra 1853 fremvise historicisme i fuldt flor, selv om hovedformen stadig er klassisk. Det er tegnet af M.G. Bindsbøll i en ny fortolkning af dansk renæssance, som også kaldes nederlandsk renæssance, og som kendes fra Christian 4.s byggerier og fra mange danske herregårde; karakteristisk er de svungne gavle, de røde teglmure og de lyse, vandrette bånd.

I Fredericia sker der syv år senere noget ganske andet. Fredericia Råd-, Ting- og Arresthus er tegnet af Ferdinand Meldahl og bliver indviet i 1860. Han har ikke holdt sig til et enkelt

Råd-, ting- og arresthuse i Realdania Bygs portefølje

Tinghuset i St. Heddinge
Arkitekt: Jørgen Hansen Koch
Opført: 1832

Ting- og arresthus tegnet af kgl. bygningsinspektør Jørgen Hansen Koch. Huset dannede skole for mange af de etatshuse, der blev opført over hele landet i løbet af 1800-tallet efter enevældens fald.

Råd-, ting- og arresthuset i Vordingborg
Arkitekt: Peter Ernst Iver Kornerup
Opført: 1843

Det første egentlige historicistiske rådhus i Danmark. Arkitekturen er præget af nygotiske træk, som f.eks. de spidsbuede vinduer.

Råd-, ting- og arresthuset i Thisted
Arkitekt: Michael Gottlieb Bindesbøll
Opført: 1853

Arkitekturen er inspireret af nederlandsk renæssance. Rådhuset er det fjerde i rækken af rådhus opført på dette grundstykke. Det første blev opført allerede i 1546.

Råd-, ting- og arresthuset i Fredericia
Arkitekt: Ferdinand Meldahl
Opført: 1860

Husets udtryk er præget af den tidlige historicismens eklekticisme, hvor tidligere europæiske stilarter blev blandet frit. I dette tilfælde efter forbillede i italiensk renæssance og byzantinsk stil.

Råd-, ting- og arresthuset i Sorø
Arkitekt: Frederik Vilhem Tvede
Opført: 1880

Arkitekturen er historicistisk med inspiration fra den nationalhistoriske, nordiske bygningskunst.

Ting- og arresthuset i Esbjerg
Arkitekt: Hans Christian Amberg
Opført: 1892

Opført med inspiration fra middelalderen og udført i materialer man anså for særligt danske som f.eks. tegl og granit. Huset markerer en afslutning på bølgen af historicistiske råd-, ting- og arresthuse opført i tiden.

De gotiske gavle med kamtakker er med til at skabe modspil til tårnet placeret på bygningens hjørne.

dominerende periodisk udtryk, men kan byde på et helt optog af stiltræk med rundbuer og spidsbuer, et væld af murdekorationer med bånd af røde og grågule sten, friser og filigranmønstre, søjler og buer. Her er tydeligvis “samlet op” fra forskellige tider og steder med træk fra både byzantinsk, gotisk og renæssancearkitektur. Vi springer nu 20 år frem i tiden til Sorø Råd- og Tinghus, der er tegnet Vilhelm Tvede i 1880. Også her er hovedformen klassisk og facaden symmetrisk, men husets udtryk og detaljer henviser til dansk og nordisk middelalder med de røde teglsten, rund- og spidsbuer og kamtakkede gavle.

Modsatte side: Tårnets placering på hjørnet og Esbjergs rette gader gør tinghuset synligt på lang afstand. Her set fra bunden af Torvegade.

Og efter endnu 12 år når vi frem til Esbjerg ting- og arresthus. De historicistiske træk har vi allerede været inde på, men der er noget, der er anderledes i Esbjerg. Som i Sorø refererer huset også hovedsageligt til den danske middelalder, men hovedformen er nu ikke længere symmetrisk, og der er kommet et tårn til. Placeringen på hjørnegrunden bliver udnyttet optimalt med to karakteristiske facader og et tårn præcis på hjørnet. Tårnet er således asymmetrisk placeret, men dets tyngde får modspil af de gotiske gavle, og bygningen opnår derved ligevægt. Tårnet kan ses på lang afstand i de vinkelrette gader, og det danner på den måde et tydeligt sigtepunkt i byen.

Zone

Zone

Rådhuset i Aarhus af Arne Jacobsen og Erik Møller opført 1938-42. Arkitekterne havde ikke tegnet huset med et tårn, men måtte efter modstand fra borgere og politikere tilføje et tårn til projektet.

Rådhus og deres tårne

Tårne på rådhus er ikke noget særsyn. Vardes rådhus med sit symmetrisk placerede tårn er allerede nævnt andetsteds. Et andet eksempel med et tårn, der er asymmetrisk placeret, er det gamle rådhus i Helsingør fra 1854-55, der er tegnet af Bernhard Seidelin. Det har forlæg i gotikken, og inspirationen ligger lige uden for døren med byens flere sengotiske huse. I årene omkring opførelsen af Esbjerg Ting- og Arresthus tegner Martin Nyrop det nuværende, nationalromantiske rådhus i København med det karakteristiske tårn, der heller ikke er placeret symmetrisk. Han er inspireret til tårnet fra Palazzo Pubblico i den italienske by Siena, byens rådhus fra slutningen af 1200-tallet. Før var rådhusene både funktionelt og udtrykt i arkitekturen primært forbeholdt myndighederne. Et så vigtigt hus *skulle* være monumentalt.

*Modsatte side:
Det er svært at forstille sig Ambergs projekt til ting- og arresthuset i Esbjerg uden tårn.*

Med Nyrops bygning bliver rådhuset som type mere demokratisk, og selv om det er monumentalt, så inviterer det forholdsvis ligeværdigt borgerne indenfor. Især fra 1930erne og fremefter bliver rådhusene mere anonyme, og nogle rådhus kan næsten se ud som almindelige kontorbygninger lige som Esbjergs nye rådhus, der bliver indviet i 1970; den offentlige afsender og den arkitektoniske symbolværdi f.eks. med et tårn er ikke længere afgørende. Og dog. I Aarhus mente man noget andet om projektforslaget til det nuværende rådhus, der blev tegnet af Arne Jacobsen og Erik Møller og opført 1938-42. Det vakte postyr, at der ikke var noget tårn! Det blev for lidt monumentalt for en lang række borgere og politikere, der brokkede sig; et rådhus skal have de symboler, der nu hører sig til. Et tårn fik de, og et tårn skal man da have! Også på borgen i Esbjerg.

Esbjergs første såkaldte byvåben sat op på tinghusets facade mod Torvet i 1892. Det er tegnet af Amberg på opfordring og betaling af borgere fra Esbjerg (bl.a. skibsreder Ditlev Lauritzen).

Så længe beboerne selv ville betale, havde amtet ikke noget imod, at der blev opsat et byvåben på Ting- og Arresthuset. Man bad arkitekt Amberg lave et forslag. Det blev et skjold, hvis hovedmotiv var et sejlskib med en stud om bord – symbol på eksporten fra Esbjerg. Det var Lauritzen ikke tilfreds med – han ville have et moderne skib, et dampskib, og desuden var han bange for, “studen” skulle “friste til dårlige vittigheder”.

I stedet tegnede Amberg det byvåben, der har Lauritzens dampør Uganda som hovedmotiv.

Byvåbenet fik aldrig officiel godkendelse. Esbjerg var hverken by eller købstad, ikke engang selvstændig kommune. Det klodsede og heraldisk ukorrekte byvåben blev kritiseret fra flere sider.

Da Esbjerg blev købstad i 1899, gik byrådet straks i gang med at finde et andet, mere egnet byvåben. Det nye byvåben blev godkendt i 1903 og er stadig Esbjergs byvåben.

Hus, by og borgere

Af cand.mag. og
arkivchef i Esbjerg
Byhistoriske Arkiv
Jørgen Dieckmann
Rasmussen

Egentlig var det i strid med tidens regler med et ting- og arresthus i Esbjerg, eller ligefrem rådhus, som mange esbjergensere og ikke mindst de lokale aviser, yndede at kalde det. Esbjerg var jo ikke engang selvstændig kommune eller havde status som købstad, som normalt husede den slags bygninger. Ud mod Torvet bar den desuden en udsmykning, som kunne forvirre. Esbjerg Folkeblad bragte den 27. juli 1892 en notits om en ældre mand, der var gået ind på rådhuset (ting- og arresthuset) i den tro, at det var et udvandrerkontor på grund af byvåbenet med dampskibet. Da døren var åben, gik han ind og bad om en billet til Amerika til sønnen. Da han blev gjort opmærksom på fejltagelsen, var det lige før, han ikke troede på berigtigelsen: "Skiltet hænger jo udenfor. Der er jo dampskib og det hele".

At Esbjerg ville blive til noget større – meget større – end man kendte det i 1892, var de fleste esbjergensere ikke i tvivl om. Sideløbende med, de havde arbejdet på at få et herredskontor til byen, var der bestræbelser i gang på at få Esbjerg udskilt fra Jerne Sogn som Esbjerg Sognekommune. Ligesom med ting- og arresthussagen havde denne sag ingen let gang på jord, men i 1892 fornemmede man en løsning nærme sig. Blot var der det problem, at Esbjerg havde en mærkedag at fejre forinden: 25 års jubilæet for vedtagelsen af loven om en havn ved

Esbjerg. Næppe noget at ulejlige omgivelserne med og slet ikke kongehuset, mente man i de århundredgamle købstæder Ribe og Varde, men det fik ingen indflydelse på esbjergensernes fest.

Havnejubilæet 1893 – ting- og arresthusets ilddåb

Det var borgerne, der tog initiativet til at markere 25-års jubilæet for vedtagelsen af loven om Esbjerg Havn, mens Jerne Sogneråd og Ribe Amtsråd først meldte sig på banen, da der forelå tilsagn fra kongehuset om at medvirke.

Esbjergenserne var blevet temmelig selvkørende. Som med andre større projekter i byen blev forberedelserne indledt med et borgermøde, hvor man valgte en komité til at arbejde videre med projektet. En uge efter nedsættelse af komiteen blev der afholdt endnu et offentligt møde om sagen, hvor man vedtog hovedlinjerne for arrangementet og valgte en festkomité på 36 medlemmer, som yderligere blev opdelt i udvalg for udsmykning, koncerter, optog med mere. Toldforvalter V. V. Hassing var formand for det samlede arrangement, og det blev da også ham, der tog til København sammen med speditør og konsul Christian Breinholt og slagteridirektør Carl Hansen for at invitere Christian 9. til at deltage i arrangementet.

Kongen sagde ja, men understregede, at han ikke ville bo i byen – formentlig på grund af hotelstandarden. Man besluttede yderligere at invitere den ellers så upopulære konsejlspræsident J.B.S. Estrup. Datidens store finansmand C.F. Tietgen fik også en invitation, for han havde spillet en afgørende rolle ved færdiggørelsen af havneprojektet. Med tilsagn fra så prominente gæster kunne man invitere udenlandske journalister og repræsentanter fra Hovedstadspressen.

Jubilæumsdagen var egentlig den 24. april – den dag i 1868, kongen underskrev loven om anlæg af en havn ved Esbjerg, men kongen kunne ikke den 24. april 1893, så derfor udskød esbjergenserne arrangementet til den 28.-29. juni og søndag den 2. juli, hvor vejret forhåbentlig også var bedre til de udendørs aktiviteter, man fortrinsvis satsede på. Endvidere kunne den nyudnævnte herredsfoged S.S. Jespersen også nå at være med. For at løfte arrangementet blev der indkøbt 600 flagstænger og vognladninger af flag til udsmykning, der blev truffet aftale med jernbanerne om særtog, og en københavnsk dekoratør blev indkaldt til at udsmykke Torvet og ting- og arresthuset. Udsmykningen af Torvet var ingen nem opgave, for Esbjergs “umodenhed som by” skulle jo skjules bedst muligt. Det kom f.eks. til udtryk med vandpumpen af træ på Torvet, som var byens eneste offentlige vand-

forsyning. Ikke en by værdig, som skulle have kongebesøg, så ifølge en lettere kritisk artikel i Esbjerg Folkeblad var “vandposten omdannet til en søjle, omgivet af granguirlander og bærende en Minerva, en ganske almindelig gipsfigur til en kakkelovn – hvad der ikke just tager sig overvældende godt ud”.

Byens borgere og virksomheder medvirkede i optog og lignende arrangementer, og med et moderne ord brandede Esbjerg sig virkelig ved at markere byens (egentlig havnens) 25 års jubilæum.

Esbjerg bliver kommune og købstad

25-års jubilæet for Esbjerg Havn blev dog ikke den eneste store begivenhed i 1893. Esbjergs mange og langvarige bestræbelser for at blive selvstændig kommune kronedes også med held, og fra den 1. januar 1894 var Esbjerg Sognekommune en realitet

Næppe var Esbjerg blevet udskilt fra Jerne Sogn som selvstændig sognekommune, før kampen for at komme op på næste trin af den kommunale rangstige blev indledt. Det drejede sig om at blive købstad og dermed få det blå stempel som by. Denne kamp blev kortere end kampen for at blive selvstændig sognekommune og blev kronet med held allerede ved årsskif-

tet 1898-99, hvilket ikke kom til at gå ubemærket hen i ting- og arresthuset. På sit sidste møde i 1898 vedtog Esbjerg Sogneråd nemlig at "lade musicere på Torvet fra kl. 23 til 24 nytårsaften og indbyde byrådet til at tømme et bæger på Esbjergs vel". Sogneråd og byråd mødtes kl. 23. og udvekslede officielle taler, og sognerådsformand, direktør N.J. Poulsen "overdrog" byen til den kongevalgte borgmester Jørgen Lyngbye ved at aflevere nøglen til pengeskabet og en signet med Esbjergs våben. Lyngbye foreslog,

at sognerådet skulle gå en æresrunde på Torvet, så borgerne kunne takke medlemmerne, og sognerådet tilbød generøst byrådet at deltage i marchen, så resultatet blev, at begge råd, embedsmændene og indbudte gæster i skøn samdrægtighed vandrede Torvet rundt med musikken i spidsen. Bagefter fortsatte festen i forhallen og endte i et lystigt punchesold, hvor der efterhånden blev talt og skålet for hvert enkelt medlem af sogne- og byråd. Esbjerg var blevet købstad.

Esbjergs 25-års by- og havnejubilæum i slutningen af juni 1893. Håndværkernes vogne kører i optog gennem menneskemylder på Torvet. På trappen til ting- og arresthuset står kong Christian 9. og alle indbudte honoratiorens for at se optøget passere forbi.

Den første herredsfoged i Esbjerg

Sophus Severin Jespersen (1845-1915) var herredsfoged i Esbjerg (Skads Herred) fra 1893 til 1912.

S.S. Jespersen kom fra et embede som fuldmægtig ved Københavns Amts Nordre Birk, men var ikke ukendt med forholdene i Skads Herred, da han i fire måneder i 1870-71 var volontør i Skads Herred under den daværende herredsfoged C. Rosenørn-Teilmann. Da Esbjerg fik købstadsstatus ved årsskiftet 1898-99, blev S. S. Jespersen byfoged og byskriver i Esbjerg. Han fratrådte sit embede i 1912. I samme år blev Jespersen udnævnt etatsråd. I sin embedstid var S. S. Jespersen også aktiv i byens liv. Han var således formand for den komité, der arbejdede for at samle midler til en rytterstatue af kong Christian 9. på Torvet i Esbjerg.

S. S. Jespersen blev også udnævnt til Ridder af Dannebrog. I den levnedsskildring han sendte ind til Ordenskapitlet efter at være blevet udnævnt, skrev han om Esbjergs 25 års jubilæum: "Efter at byen ved sit 25 års jubilæum i 1893 havde haft den ære at have Hans Majestæt Kongen samt kronprins Frederik og prins Valdemar til gæster, blev byen så bekendt, at en masse mennesker strømmede hertil, således at befolkningen f.eks. i 1895 og 1896 steg med i alt 5.000 mennesker, nemlig fra 7.000 til 12.000 mennesker".

Ting- og arresthuset som bolig

Ting- og arresthuset fungerede ikke blot som officiel bygning, men var også embedsbolig for arrestforvareren, hans familie og ansatte. Dertil kom så alle de midlertidige beboere med kortere eller længere ophold. Navnene på de ansatte kendes tilbage fra 1899, hvor der første gang blev lavet skattemandtal i den nye købstad Esbjerg. Ud for Skolegade 33 var nævnt arrestforvalter Peder Nielsen (f. 1859) med kone, svigermoder, tre børn og to tjenestepiger. Altså en husstand på otte personer. I 1904 havde desuden fire håndværkere og en tjenestekarl adresse i ting- og arresthuset, men deres tilknytning til stedet er ikke præcist angivet. Således var antallet af faste beboere nogenlunde konstant med de udsving, som børns fraflytning og svigermoders død nu giver.

I 1914 oplyses for første gang antallet af indsatte: Der var 18 arrestanter, heraf en kvindelig. I 1924 hed arrestforvareren Svingholm, og han boede også i ting- og arresthuset med frue og to børn, en arrestmedhjælper og to tjenestepiger. Der var 11 mandlige arrestanter, heraf var tre fiskere i detentionen, og to kvindelige arrestanter. En af de indsatte var en forfatter ved navn Rasmus Vilhelm Gernhammer, som formodentlig er identisk med Vilhelm Gernhammer, der havde debuteret med digte i Silkeborg

Indgang til den del af tinghuset som tidligere rummede nærpolitiet. Døråbningen er ført tilbage til sin originale udformning.

*Celledør nummer syv.
Ingvar Schönemann sad
i 1943 efter han blevet
arresteret for sabotage i
celle syv, før han blev sendt
videre til først Varde Arrest,
siden Vestre Fængsel og til
sidst Tyskland.*

Social-Demokrat i 1919, men først fik sit egentlige litterære debut i bogform i 1921 med digtsamlingen Stjernes kud.

Som regel kender man ikke ret meget til de indsattes oplevelse af deres arrestophold, men i Esbjergs ting- og arresthus er der en undtagelse. Den skriver sig tilbage til første halvdel af 1943, hvor Danmark nok var besat, men takket være samarbejdspolitikken endnu havde eget politi og retssystem. I sommeren 1942 stiftede fire unge esbjergensere Sabotageklubben Stjernen, formodentlig inspireret af Churchill-klubben i Aalborg. Aktiviteterne var blandt andet afbrænding af halm og hø på jernbanevogne på baneterrænet, og Stjernen nåede i alt 20 sabotageak-

tioner, inden Otto Himmelstrup, som var leder af Rigspolitiets Rejseafdeling og havde et større antal betjente under sig, kom til Esbjerg for at opklare de mange sabotager i byen. I slutningen af marts 1943 blev de første medlemmer af Stjernen anholdt, og de sidste var under jorden indtil den 9. april 1943, hvor de blev anholdt. En af dem, Ingvar Schönemann, har skrevet en bog, hvori han blandt andet fortæller om opholdet i "Hotel Svingholm", som han kaldte Esbjerg Arrest. Arrestforvarer Christen J. Svingholm havde nemlig ansvaret for de drenge, der sad i arresten på grund af sabotage-aktiviteter. Ingvar Schönemann sad i celle nummer syv og gennem hans fortælling får man indtryk af døgnets rytme bag tremmerne i "Hotel Svingholm". Han fortæller:

"Der var meget højt til loftet i cellen, der derved kom til at virke mere trang. Loftet var pudset med et par langsgående jerndipper og havde en nøgen pære i midten. På den ene endevæg var en metalbeslået dør med en klaplåge og et kighul og ved siden af en vask. På den anden endevæg – højt oppe, så højt at man ikke kunne nå det – et vindue. Det var hængslet fornedet og kunne ved et snoretræk åbnes for oven. Udenfor var vinduet, som i ethvert "hoteltværelse" af den slags, forsynet med et kraftigt jerngitter.

1
Kammerat Egil!

Først vil jeg Takke for Cigaretten det
var dejligt at faa en Smøg. Jeg skal sidde
her til den 15. hvor længe skal du?

Det kan være vi alle skal det og saa til
København. Du kan lægge et Brev nede
i Gaarden henne i Hjørnet under Taget
er der en Reine i Muren. Skriv snart
jeg længes efter at høre dig, det var helt
dejligt at se dig igen selv om det kun
var kort tid. Vi blev taget på Hotellet
i Graasten var det blot kommet 1 Time
eller 2 senere var vi væk og snart i Sveden
ogsaa videre til G.B. men den gik ikke

Du må undskylde Skriften haaber du
kan læse den det skulde jo gaa hurtigt.

Hilsen fra din Kammerat

No body

C.R. Tranum

Brev fra fortiden

Under restaureringen fandt håndværkere et brev i en varmekanal i arresten. Brevets afsender Carl Ralph Tranum blev sammen med Ingvar Schönemann arresteret på Hotel Graasten den 4. april, mens de prøvede at flygte til Sverige efter en mislykket sabotage i Esbjerg. Brevet er stilet til Egil (Jensen), som også var en del sabotageklubben Stjernen.

Kammerat Egil!

Først vil jeg Takke for Cigaretter det var dejligt at faa en Smøg. Jeg skal sidde her til den 15. hvor længe skal du? Det kan være vi alle skal det og saa til København. Du kan lægge et Brev nede i Gaarden henne i Hjørnet under Taget er der en Reine i Muren. Skriv snart jeg længes efter at høre fra dig, det var helt dejligt at se dig igen selv om det kun var kort tid. Vi blev taget på Hotellet i Graasten. Var de blot kommet 1 Time eller 2 senere var vi væk og snart i Sveden (Sverige, red.) og så videre til G.B. men den gik ikke. Du må undskylde Skriften, haaber du kan læse den det skulde jo gaa hurtigt.

Hilsen fra din Kammerat Nobody
C.R. Tranum

Tinghuset set fra Torvet den 5. maj 1945. Besættelsesmagten brugte i krigens sidste måneder tinghuset som hovedkvarter, efter at Esbjerg Højskolehjem (til højre), der tidligere var Gestapos hovedkontor, blev bombet under en sabotageaktion.

Cellen var omkring 1½ meter bred, men én ting ved jeg nu helt sikkert. Den var seks skridt lang. Seks skridt den ene vej og seks skridt den anden vej. De skridt har jeg gået titusindvis af gange. ... Jeg blev vækket tidligt om morgenen, alt for tidligt, ved nøgleraslen og smækken af døre i cellerne ved siden af. Jeg lå så og forsøgte at hale de sidste rester af drømmene om livet udenfor til mig, indtil min egen celledør blev smækket op, og jeg blev jaget ud af den trods alt vidunderlige seng. Jeg fik mit tøj ind. Det hang uden for celledøren. Jeg vaskede mig, tog tøjet på, redte sengen og slog den op ad væggen, hvor den smækkede i lås, og efter toiletbesøg, én mand ad gangen, var der ro. ... Så var der morgenmad, ... [bestående af] en skive rugbrød, en skive sigtebrød og et krus udrikkeligt te. Så var der ro igen, indtil nøgleraslen og dørs smækken annoncerede indsamling af ser-

vice. Arrestbetjenten gav mig ild på min cigaret. Vi havde cigaretter, men måtte ikke have tændstikker. I Esbjerg Arrest lærte jeg at kæderyge.

... Så var der igen ro et stykke tid, indtil en arrestant begyndte at svabre gangene og celledørene over. Den slags hyggejobs fik vi ikke. Vi var jo en fare for landes sikkerhed Så var det tid til gårdturene. Vi i isolation blev lukket ind i gårdene enkeltvis og alene. Gården var vel knap ti meter lang, og hele vejen rundt var der en over tre meter høj mur. ... Det var selvfølgelig dejligt at komme ud i frisk luft to gange om dagen, hvad enten det regnede eller var tørvejr, men man følte sig egentlig mere inde lukket i gården end i cellen. ... Efter gårdturen var der igen stille og roligt på gangen udenfor, indtil nøglerne raslede. Dørene smækkede, og serviceklirren fortalte os, at nu kom middagsmaden. ...

Jeg kunne sagtens være tilfreds rent madmæssigt. Jeg fik varm mad hjemmefra hver aften”.

Var man ikke så heldig, bestod serveringen efter morgenmad af frokost kl. 12.00: Tre stk. kartofler, et lille stykke kød og grød eller suppe. Kl. 18.00 blev der serveret to stykker rugbrød og somme tider et stk. ost og en kop mælk, så disse unge fyre var ikke mætte hver dag.

Efter eftermiddagens gårdtur og aftensmad var der kun at vente på sengetid. Ingvar Schø-nemann fortæller videre:

“Sengetid kl. 21.00. Ved den tid var det blevet så mørkt, at man ikke kunne læse mere. Så fulgte den sædvanlige nøgleraslen og smækken med celledørene, lyset blev tændt, og arrestbetjenten kom ind og låste briksen ned. Jeg benyttede som regel lejligheden til at få fyr på en cigaret. Det var ikke altid, det lykkedes. Som regel var Nielsen den flinkeste til det. Uggerslev mente som regel, det kunne vente, til han kom igen efter mit tøj for at hænge det udenfor.

Arrestbetjentene tog sig som regel lidt bedre tid, når de gik rundt efter tøjet og sagde godnat. Det siger lidt om ens sindsstemning, når jeg fortæller, at jeg kunne blive næsten syg af jalousi, misundelse og mindreværdskomplekser, hvis

jeg syntes, han havde stået lidt længere med fangen ved siden af end med mig!

Nogen tid efter gik han igen nøgleklirrende gennem gangen og åbnede kighulsklappen og så ind til mig. Jeg kunne se hans øje gennem glasset i kighullet, og så blev lyset slukket.

Natten igennem gik han med jævne mellemrum nøgleklirrende rundt, tændte lyset i cellen og åbnede klappen for kighullet med et klik, og når han så havde overbevist sig om, at jeg stadig var der, lod han klappen falde med et smæld. Det varede nogen tid, inden jeg vænnede mig til de natlige forstyrrelser. Sådan gik tiden. Dag efter dag, døgn efter døgn, uge efter uge, måned efter måned, medens timerne sneglede sig af sted. Monotonien blev kun afbrudt ca. hver 14. dag, når vi spændte og forventningsfuld blev ført ind i retslokalet overbeviste om, at nu ville der ske noget, der gjorde en ende på den ulidelige ventetid. For kun at få at vide, at isolationsfængslingen var forlænget i fjorten dage.

Og så selvfølgelig de ugentlige besøg hjemmefra. En time hver lørdag. Det var dejligt at se og tale med mor og far. Det må have været rædselsfuldt for dem. Samtalen blev overværet af arrestforvarer Svingholm i hans kontor, eller – hvad der ofte skete – af fru Svingholm i deres private stue”. ... De var såmænd søde og flinke begge to, men det var ubehageligt at sidde og tale privat,

På to af celledørene i arresten er tidligere indsattes hilsener bevaret.

medens de lyttede til hvert ord, der blev sagt og rent faktisk brød ind, hvis der blev sagt noget om sabotage og modstandsbevægelse.

Det virkede også stødende, når de pakkede mors og fars lørdagspakker op og gennemgik alt minutiøst. Brød og kager blev gennemstukket med en strikkepind, æbler vendt og drejet, cigaretter pillet ud af pakken og undersøgt én for én, og bøger og blade blev omhyggeligt bladet igennem”.

Ingvar Schönemann fik dagbladet Vestkysten hver dag, men inden udleveringen til ham sad Svingholm omhyggeligt og klippede alt om sabotage og den slags ud af avisen. Om aftenen, når arrestbetjenten lukkede for natten og stod og sludrede lidt, fortalte han så, hvad Svingholm havde klippet ud.

Trods alle forholdsregler lykkedes det Ingvar Schönemann at flygte fra arresten den 4. maj 1943. Det blev muligt for ham, da han skulle banke sin madras ude i gården og fik adgang til tre bukke at lægge madrassen på. Så var det bare over den høje mur og ud i Torvegades frihed. Dog ikke længe – på vej til Varde blev han indhentet af politiet, anholdt og bragt tilbage til den kendte celle nummer syv. Blot var alle privilegier taget fra ham, men takket være ikke mindst moderens indsats fik han dem igen efter en uges tid. Men snart var opholdet i Esbjerg Arrest ovre, og turen fortsatte til Varde Arrest, videre til Vestre Fængsel, inden han efter domfældelsen blev sendt i fængsel i Tyskland, men det er en anden historie.

Ny arrest og planer om nedrivning af ting- og arresthuset

Ingvar Schönemanns beskrivelse er historien om Esbjerg Arrest seneste funktionsår, for i 1947 stod en ny arrest i Jyllandsgade klar til at blive taget i brug.

Den gamle arrest blev forladt og fik stort set lov til at stå uberørt, indtil Realdania Byg overtog bygningen og påbegyndte den restaurering og transformation af huset, der blev afsluttet i sommeren 2013.

Rådssalen. Den store mødesal fungerede ved Realdania Bygs overtagelse af huset som venteværelse for de kommende ægtepar, der skulle vies på tinghuset.

Det var ellers ikke fordi, der manglede planer for ting- og arresthuset. Faktisk forelå der planer om at rive huset ned. Under indtryk af et forventet behov for arbejde efter besættelsen udarbejdede Esbjerg Byråd i 1944 et katalog over arbejder, der på kortere eller længere sigt kunne sættes i gang, efterhånden som materiel-situationen og økonomien gjorde det muligt

at magte opgaverne. I alt indeholdt beredskabsplanen anlægsudgifter for omkring 30 millioner kroner. Forudsætningen for planerne var imidlertid en ny byplan, og i 1944 bad byrådet arkitekt og professor Steen Eiler Rasmussen udarbejde en dispositionsplan for den videre udvikling. Planen skulle fastlægge de overordnede retningslinjer for byudviklingen, med hoved-

årer for trafik, placering af erhvervsvirksomheder og beboelsesområder med mere. Derefter skulle der for de enkelte områder udarbejdes mere detaljerede planer og byggeregulativer. Planen blev godkendt af Esbjerg Byråd i 1950 og rummede blandt andet forslag om nedrivning af tinghuset. Dels var arresten allerede flyttet til Jyllandsgade, dels var en ny politigård i Kirkegade under planlægning (indviet i 1956), og endelig indeholdt dispositionsplanen forslag til en ny kommunal administrationsbygning eller et rådhus, som vi ville kalde det i dag. Tilbage i det gamle ting- og arresthus ville således kun være retsfunktionen, og den kunne med fordel flyttes i nærheden af arrest og politigård.

At tinghuset ikke blev revet ned, skyldes nok især, at kabalen med rådhusbyggeri ikke gik op. Dels kneb det for byrådet at beslutte sig til at afholde den store udgift, dels kom et hotelprojekt i vejen på den først udsete byggegrund. Og da byrådet endelig erkendte, at nu var der ikke længere nogen vej uden om at opføre et rådhus, var der alle tænkelige statslige bindinger på offentligt byggeri. I 1967 vedtog Esbjerg Byråd dog at gå i gang med at et rådhusbyggeprojekt, men først i oktober 1970 forlod Esbjerg Byråd byrådsalen i ting- og arresthuset for som de sidste at flytte ind i det nye Esbjerg Rådhus i Torvegade.

*Modsatte side:
Bryllupsværelset på første
sal i tinghuset.*

*Nedenfor:
Originale og kunstfærdige
dørgreb findes i bryllups-
værelset og venterummet.*

Lokalerne i stueetagen kommer også i fremtiden til at indeholde turistkontoret.

Forskellige brugere

Efter Esbjerg Kommunes udflytning var der dog stadig retslokaler i ting- og arresthuset, men det varede kun til den 12. november 1976, hvor et nyt domhus på hjørnet af Frodesgade og Kirkegade blev taget i brug. Lokalerne i ting- og arresthuset blev herefter lejet ud til forskellige brugere med Esbjerg Turistkontor som én af de faste lejere.

Grundlæggende var Esbjerg Kommune nok i tvivl om husets fremtid, men bygningen indgik i den første pulje fredede bygninger i Esbjerg i 1983, og dermed var en nedrivning udelukket. Hvilket dog ikke forhindrede en gruppe borgere i at stifte en forening til ting- og arresthusets be-

varelse, da Statsanstalten for Livsforsikring dukkede op i billedet som en mulig køber. Tinghusets Venner med Inger Marie Jørgensen i spidsen rejste en vældig opinion mod salget, blandt andet ved at bruge det ikke udfne argument, at huset tilhørte borgerne, som ekstraordinært havde betalt for næsten hele bygningen af huset i 1892. Den 31. december 1994 meddelte borgmester Johnny Søtrup, at tinghuset ikke længere var til salg. Lokalt blev der arbejdet med forskellige forslag til husets fremtidige anvendelse. Forhuset var der ikke de store problemer med at finde mulige anvendelser af, men noget vanskelige var det med arresten. Det blev blandt andet foreslået at indrette hotel i bygningen, som det

*Modsatte side:
Indgang til turistkontorets lokaler.*

*Sukkenes Bro.
Det døbte håndværkerne
under restaureringen den
smalle gang, der går over
den nye portåbning mod
Tørvegade, og som forbinder
tinghus og arrest.*

f.eks. var sket i arresten i Ribe. Det gav i 1999 dagbladets Vestkystens huspoet anledning til følgende vers på melodien "Jens Vejmand":

Du kan forlade stedet i allerførste gry
så ingen ser, du kommer fra Hotel Gitterly
Og ikke fra "Britannia", som ligger ganske nær
og husk du blot har ligget, og ikke siddet der!

Resultatet blev et forslag om et velkomstcenter for byen med glasoverdækket gårdareal. Det

gav dog ingen anvendelse af arresthuset, hvor pudset i cellerne smuldrede mere og mere med tab af de mange inskriptioner til følge, som indsatte havde leveret igennem årene. F.eks.: "Jeg er uskyldig – det troede Dommeren ikke" eller "Irma jeg elsker dig Hold dig montre". En stor del af inskriptioner og tegninger er fra slutningen af 1940'erne, hvor cellerne blev anvendt som "ventesal" i forbindelse med retsmøder i ting- og arresthuset. Ventetiden kunne resultere i poesi i bedste Benny Andersen-stil:

*“Tårnværelset” på første sal
i tinghuset.*

En dag jeg ringede på min kærestes dør
hun var i bad og endnu ikke tør
O, skynd dig jeg råbte i længsel og Savn
så gled hun i sæben og røg i min Favn.

Der blev fortsat arbejdet med forskellige forslag til husets fremtidige anvendelse. I september 2001 indviede Nærpolitiet City deres base i stueetagen i det gamle ting- og arresthus, og i 2002 flyttede Esbjerg Kommune ind i ting- og arresthuset igen, da den tidligere

byrådssal blev overtaget til vente-/møderum for de brudepar med ledsagende gæster, som skulle vies i det nyindrettede bryllupsværelse på første sal.

Først med Realdania Bygs overtagelse af bygningen blev en hårdt tiltrængt restaurering og ombygning sat i gang, så ejendommen kan genopstå som Torvets perle og blive den bygningsmæssige ramme for enkeltpersoners besøg, byens fester og officielle arrangementer.

Amberg's Courthouse in Esbjerg – summary

Amberg's courthouse and jail from 1892 is located on the central square in Esbjerg. Today, it is a powerful expression of the dynamic city, which has grown ardently since Esbjerg Port was built in 1868. The bricks, mortar and rafters of the building are tangible results of the pioneering spirit and vigour of the residents of Esbjerg, which have also ensured Esbjerg as a place with independent jurisdiction, a market town and a municipality. The building is undeniably the main building of the city.

Two farms and three houses with a total of 23 inhabitants. That was Esbjerg in 1868 when Parliament decided to establish a port on the west coast of Jutland. The defeat at Dybbøl and the loss of South Jutland to Prussia cast dark shadows over the country. The harbour town of Altona was lost and was now located in Prussia. There was no port on the west coast of Denmark. The solution was called Esbjerg Dokhavn, Port of Esbjerg. Along with the port came the city.

When the courthouse and jail was completed in 1892, it was not only a significant building in the city; it pushed the limits of Esbjerg, which was still very modest in size. From 1890 to 1900, the population grew from 4,000 to 13,000. The excessive construction

was a declaration of intent from parvenu Esbjerg, which challenged the established administration cities of Ribe and Varde. While the building represents the beginning of the city and industry adventure of Esbjerg in the 20th century, it also represents the end of the many town halls and registry and jail buildings, which shot up across the country in the second half of the 19th century.

When Realdania Byg acquired the property in 2010, the jail portion of the courthouse had not been used since 1947. During the period between 2010-13, Realdania Byg completed a thorough restoration and transformation of both the front building and the back building, which will ensure that the property will once again be the main building of the city in the future to the delight of residents, tourists and the municipality. The previously closed-off courtyard has now been opened and the old jail inside has been transformed into offices and meeting rooms. All surfaces on the front building have been treated in line with the historic colour palette from the construction of the building. The original layout has been recreated as far as possible. Outside, the façades have been repointed and the many magnificent details in the masonry have been restored. A new slate roof has also been put on.

With this publication, Realdania Byg would like to give a glimpse of the work in maintaining and developing the building, as well as tell the story of life in the building and the struggle in

achieving a courthouse and jail. The story of the building is also the tale of a special willingness and ability to get things done, a spirit that still exist in Esbjerg today.

Litteratur og kilder

Bøger og artikler

Balslev-Jørgensen, Lisbet, Hakon Lund, Hans Edvard Nørregård-Nielsen: 'Danmarks arkitektur. Magtens bolig', Gyldendal, København, 1980.

Bitsch-Christensen, S. (red.). Ribe Bys historie Bd. 3. 1850-2010. Esbjerg 2010.

Bruhn, Verner. En by bliver til. Esbjergs historie bd. 2 1850-1910. Esbjerg 1994.

Bruhn, Verner og Poul Holm: Havneby og storkommune. Esbjergs historie 1910-1998 (bd. 3). Esbjerg 1998.

Danmarks kirker, Ribe Amt. Bd. 1. København 1989.

Dieckmann Rasmussen, Jørgen: »Et mindesmærke i Byparken – Til minde om skibsreder, konsul L. D. Lauritzen 1859-1935« i Esbjerg Årbog 1984.

Fleischer, Jens: 'Arkitekturleksikon', Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København, 2007.

Frederiksen, Søren. Hjuldampere og landingsbro. Om landingsbroen i Hjerting. Esbjerg 1988.

Frifeldt, Salomon J. Konsulen. Konsul Ditlev Lauritsen's levned. København 1939.

Historiske huse i Esbjerg, Esbjerg Kommune, 1979.

Noldus, Badeloch Vera: 'Mellem international påvirkning og lokal identitet' i: Tvedes Rådhus i Sorø, Realdania Byg, Odense, 2011.

Nørregård-Nielsen, Hans Edvard: 'Magt og dragt. Dansk teglstensarkitektur', Gyldendal, København, 2006

Pedersen, Henrik. De danske landbrug, fremstillet på grundlag af forarbejderne til Christian Vs matrikel 1688. København 1975.

Rambusch, Sigurd. Esbjerg Havn 1869-1968. Danmarks port mod vest. Esbjerg 1968.

Schønemann, Ingvar. Min krig. En legende om barndom, besættelse og befrielse. Esbjerg 1995.

Smidt, Claus M.: 'Det gamle Råd-, Ting- og Arresthus i Fredericia' i: Meldahls Råd-, Ting- og Arresthus, Realdania Byg, Odense, 2011.

Thule Kristensen, Peter: 'Fortællende bygningskunst' i: Bingesbølls Rådhus i Thisted, Realea, Odense, 2010.

Tolstrup, Jens: Danmarks arresthuse. København 2010.

web

www.eba.esbjergkommune.dk

www.denstoredanske.dk

www.wikipedia.org

www.litteraturpriser.dk

Øvrige

De Kongelige Ridderordeners Kapitel, Levnedbeskrivelser for Amberg, H. C. og Jespersen, S.S.

Danmarks Kunstbibliotek. Amberg, Hans Christian. Esbjerg, Torvet, Ting- og Arresthuset, opf. 1891.

Arne Jacobsens eget hus i Charlottenlund

Vil du se flere spændende huse?

Realdania Byg Klubben åbner dørene til rundvisninger, foredrag og oplevelser i enestående arkitektur over hele landet.

Som medlem kommer du helt tæt på Realdania Bygs arbejde med ny arkitektur og historiske huse.

Meld dig ind på www.realdaniabyg.dk

Det koster kun kr. 199,- for et år.
I velkomstgave får du et valgfrit hæfte fra serien "Arkitekternes egne huse".

ISBN: 978-87-92230-54-6

9 788792 230546

Bygninger er en del af vores kulturarv.
Et håndgribeligt levn, som vores forfædre
har givet videre, og som vi er forpligtet
til at værne om.

Realdania Byg er et ejendomsselskab for
udvikling og bevaring. Selskabets formål er
at opbygge og formidle en samling af gode
eksempler på byggestil og arkitektur fra
forskellige tidsperioder og egne i Danmark
samt at investere i udviklingen af
eksperimenterende nybyggeri.

Realdania Byg er et helejet Realdaniaselskab.

Læs mere på www.realdaniabyg.dk